

PROBLEMATIKA PATVORENJA TE GARANCIJE O SVOJSTVIMA I KAKVOĆI PROIZVODA U RIMSKOM KLASIČNOM PRAVU

Izvorni znanstveni rad

UDK 34(37)
347.451.031
347.447.5
347.426.6

Primljeno: 10. kolovoza 2019.

Ivan Milotić*

Dorotea Tuškan**

Patvorenje proizvoda imalo je odgovarajući odjek u rimskim nepravnim i pravnim izvorima premda ta protupravna i nepoštenu pojava nikada nije bila označena zasebnim nazivom. U rimskoj državi postojale su uvriježene predodžbe o razlikovnosti, podrijetlu, svojstvima i kakvoći proizvoda koje je pravni poredak s vremenom počeo štiti, tj. pružao je zaštitu kupcu koji bi, nesvjesno i uslijed stvaranja privida od strane prodavatelja o svojstvima stvari, pribavio patvoreni proizvod. U ovome članku analiziraju se takvi slučajevi, kao i njihova pravna kvalifikacija, koja u najvećoj mjeri potječe iz raščlambi klasičnih pravnika. Autori ustvrđuju da su se patvorenje te garancije o svojstvima i kakvoći u rimskom pravu razmatrali u kontekstu postojećih instituta ponajviše povezanih s ugovorom o kupoprodaji kojima se pružala zaštita kupcu stvari s nekim nedostatkom (shvaćenim u najširem mogućem smislu). U članku se posebna pozornost posvećuje različitim pravnim sredstvima zaštite i tome kako su se ona in casu concreto mogla primijeniti na kupca patvorena proizvoda.

Ključne riječi: patvorenje, proizvod, klasično rimsko pravo, kupac, pravna zaštita

1. UVOD

Patvorenje proizvoda, posebno cijenjenih i dragocjenih, čije su količine bile ograničene u prometu, u Principatu je učestala i dobro dokumentirana praksa. Ona je posvjedočena u nepravnim i pravnim izvorima, a svojom pojavom i raširenošću upućuje ne samo na nepoštenu i protupravnu praksu nego i mnogo šire – na uvriježene predodžbe Rimljana o raznim proizvodima, na to kako su se one stvarale, ali i na različita očekivanja koja su kupci imali glede proizvoda s obzirom na to primjerice tko ih je proizveo, odakle potječu, kojoj vrsti pripadaju, dobar glas koji ih prati i niz drugih čimbenika.

Jedan od najznačajnijih izvora o tome jest djelo *De re coquinaria* (hrv. *O kuharskoj vještini*), svojevrsna rimska kuharica, koja se uvriježeno povezuje s Apicijevim imenom.¹ Zapravo je riječ o shematiziranoj zbirci jednostavnijih i složenijih recepata, koja je pod grčkim

* Izv. prof. dr. sc. Ivan Milotić, Katedra za rimsko pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

** Dorotea Tuškan, mag. iur.

¹ Škiljan, Dubravko (ur.), *Leksikon antičkih autora*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996, str. 47.

utjecajem u Rimu mogla nastajati od I., a konačni je oblik poprimila u III. ili IV., a možda čak i u V. stoljeću.² Odmah na početku, u prvoj knjizi, to djelo donosi izričite i precizne upute o patvorenju: o tome kako od nekvalitetna španjolskoga maslinova ulja napraviti tada glasovito liburnijsko (I, 5: *Oleum Liburnicum sic facies*), kako od crna vina napraviti bijelo (I, 6: *Vinum ex atro candidum facies*), kako od lošega napraviti dobar med (I, 15: *Ut mel malum bonum facias*), kako od usoljena napraviti neslano meso (I, 10: *Ut carnem salsam dulcem facias*), kako napraviti ružino vino bez ruža (I, 3: *rosatum sine rosa*) i niz drugih uputa o tome kako kod konzumenta stvoriti privid da je proizvod kvalitetniji, svježiji, drugačiji, različita podrijetla ili kakvoće nego što stvarno jest.³ To da je cilj takvih postupaka bilo i stvaranje privida kod konzumenta ponajbolje posvjedočuje slučaj meda jer se baš na mjestu koje bilježi njegovo patvorenje (tj. kako od lošega napraviti dobar) istovremeno daju upute kupcu (konzumentu) kako prepoznati pokvareni med (I, 16: *Mel corruptum ut probes*).

Od svih opisanih patvorenja istančanošću opisa ističe se primjer liburnijskoga maslinova ulja. Ono je u razmatranu razdoblju bilo iznimne kakvoće te na cijeni,⁴ ali su zbog prostorne ograničenosti srednje Dalmacije (Liburnije), gdje se dobivalo, njegove količine na tržištu bile nedostatne, a samim time cijena velika. To je dalo poticaj njegovu patvorenju od lako dostupnih i jeftinih španjolskih ulja, koja su se na tržištu čitava Carstva pojavljivala u velikim količinama.

Za razliku od Apicijeve *De re coquinaria*, u pravnim izvorima patvorenje se izrijeком ne spominje. Međutim ono se iščitava kod kupoprodaja s obzirom na utjecaj koji su nepoštene i protupravne prakse imale na kupčevu pogrešnu predodžbu o stvarima koje je pribavljao. Određene konceptualne analogije s patvorenjem pokazuju i brojni *a casu ad casum* raspravljani slučajevi prodaje zemljišta, žita, stoke, plemenitih kovina, a posebno robova.⁵

U izvorima su prvotno glede robova dobro razrađene situacije kada je kupac imao opravdana očekivanja zbog općih okolnosti ili kada su se one oblikovale s obzirom na prodavateljeve izričite tvrdnje i obećanja (*dicta et promissa*), a naknadno se ispostavilo da robovi nisu imali očekivana ili zajamčena svojstva.⁶ Prema jednom Paulovu navodu,

² Apicije, *O kivanju*, Slapšak, S. (prev.), Latina et Graeca, Zagreb, 1989, str. 6–8.

³ Apicius, *De re coquinaria*, I, 8 (*Ut carnes sine sale [sine] quovis tempore recentes sint*); 9 (*Callum porcinum vel bubulum et ungelae coctae ut diu durent*); 11 (*Pisces fricti ut diu durent*); 12 (*Ostrea ut diu durent*); 13 (*Ut uncia laseris toto tempore uti possit*); 14 (*Ut dulcia de mele diu durent*); 17 (*Uvae ut diu serventur*); 18 (*Ut mala et mala granata diu durent*); 19 (*Ut mala cydonia diu serventur*); 20 (*Ficum recentem, mala, pruna, pira, cerasia ut diu serves*); 21 (*Citria ut diu durent*), 22 (*Mora ut diu durent*); 23 (*Holera ut diu serventur*); 24 (*Rapae ut diu serventur*); 25 (*Tubera ut diu serventur*), 26 (*Duracina Persica ut diu serventur*).

⁴ Apicije, 1989, *op. cit.* (bilj. 2), str. 168.

⁵ Primjerice za falernijsko vino (Plinius, *Naturalis historia* 14, 8) i mnoge vrste usoljena vina (Plinius, *Naturalis historia* 8,10). Zatim za žito primjerice vidi: P. *Vindob.*, inv. G 40267. Za robove i stoku vidi: Ulp., D.21.1.38.3.

⁶ Npr. Ulp., D. 21.1.1.1 i 6-8; Ulp., D. 21.1.4.3. i 5.; Ulp., D.21.1.14.4. i 10. itd. Od nepravni izvora, posebno vidi: Aulus Gellius, *Noct. Att.* 4, 2. Za cjelovit prikaz rimskih izvora vidi: Zimmermann, Reinhard, *The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition*, Oxford University Press, Oxford, 1996, 311-316. Za problematiku vidi: Daube, David, *Forms of Roman Legislation*, Oxford University Press, Oxford, 1956, str. 91-

trgovina robljem bila je u toj mjeri iskvarena i nepoštena da se od kupca uvijek (redovno) očekivalo da u tim poslovima primijeni povećanu pažnju.⁷ Donekle analogna pravila u srednje klasično doba vrijedila su i za kupoprodaju životinja i drva, što bilježi pravnik Julijan,⁸ a shvaćanja izgrađena na primjeru robova u klasično doba odgovarajuće su se protegnula i primjenjivala na sve vrste stvari, pa i na one patvorene, što je za ovaj rad od najvećeg značenja.

U ovome radu prvotno će se analizirati prakse u rimskoj državi u klasičnom razdoblju, kada je prodavatelj svjesno, namjerno i aktivno poduzimao nešto na stvari (dodajući joj što god ili oduzimajući) ili u svezi s njome (različite izjave, garancije i sl.) da bi kod kupca stvorio privid da je riječ o drugačijoj stvari ili stvari bitno različita podrijetla, svojstava, kakvoće, starosti i dr. u odnosu na ono što je među njima bilo dogovoreno. Analizirat će se i situacije kada je ne samo postupcima nego i svojim tvrdnjama glede stvari dovodio i održavao kupca u zabludi glede svojstava i kakvoće svjesno stvorivši kod njega privid. Također, analizom nepravni, a posebno pravnih izvora pokušat će se prikazati kako je rimsko pravo klasičnoga doba reagiralo na takve pojave. Posebno će se razmotriti mjera u kojoj je i kako kupac patvorenih proizvoda ili onih glede čijih je svojstava doveden u zabludu mogao ostvariti zaštitu. Pritom stalno treba imati na umu da Rimljani patvorenje nisu sagledavali samostalno, da ga nisu posebno imenovali niti su o njemu razvili zasebna shvaćanja, nego je riječ o pojavi koja se uklapala u opća kazuistička promišljanja pravnika o nedostacima stvari (shvaćenima u najširem smislu) kao predmetu prodaje te o zabludi o svojstvima i kakvoći predmeta pravnog posla.

2. ČIMBENICI KOJI SU STVARALI PREDODŽBE O PROIZVODIMA: PRIMJERI IZ PLINIJEVE *NATURALIS HISTORIA*

Nekoliko je glavnih nepravni čimbenika utjecalo na rimske predodžbe o kakvoći i svojstvima proizvoda. Prvenstveno su to bili način proizvodnje, prirodne značajke biljaka i životinja koje su se koristile za dobivanje proizvoda, osoba proizvođača te, napokon, geografsko podrijetlo. S obzirom na njih kod kupaca su se naširoko razvila i uvriježila uobičajena shvaćanja o razlikovnosti tih proizvoda, o njihovim specifičnim kvalitetama, okusima, izgledu, teksturi, načinima pripravljanja i dr. Najviše podataka o tome donosi Plinije u djelu *Naturalis historia*.⁹ Na nizu konkretnih primjera Plinije nagovještuje kriterije s obzirom na koje su se takva očekivanja oblikovala. Kako bi se zahvatila sva složenost te materije, u nastavku se donose promišljeno izabrani primjeri kojima su obuhvaćene najvažnije odrednice koje su u rimskome svijetu oblikovale predodžbe o proizvodima.

93; Kaser, Max, *Das römische Privatrecht (zweiter Abschnitt, die nachklassischen Entwicklungen)*, München, 1975, str. 393; Arangio-Ruiz, Vincenzo, *La compravendita in diritto romano*, vol. 2, Jovene, Napulj, 1987, str. 355-357, 394ff; Guarino, Antonio, *Diritto privato romano*, Jovene, Napulj, 2000, str. 891ff.

⁷ Paul., D.21.1.44.1.

⁸ Ulp., D.19.1.13. Vidi i: Pomp., D.19.1.6.4.; Ulp., D.19.1.13.2.; Marc., D.18.1.45.

⁹ Škiljan, 1996, *op. cit.* (bilj. 1), str. 475.

U 15. knjizi *Naturalis historia*, držeći se geografskoga kriterija, Plinije opisuje vrste i podvrste voća. Tako je primjerice, talijanska dunja svjetlije boje i izražena mirisa, ona iz Napulja jako je cijenjena, vrste čiji su primjerci manji imaju opor miris, ali se zato kasnije beru, dok se samo ona pod nazivom *Mulvianum* jede sirova (NH 15,10). Kod bresaka azijska i galska nazive su dobile prema krajevima iz kojih potječu (NH 15,11). Nazivom *Damascus* označava se šljiva iz Sirije s košticom većom od uobičajene i manje mesnata, ali se neće osušiti (NH 15,12). Kod opisa krušaka navedena je 41 vrsta, a imenovane su prema regijama u kojima uspijevaju (NH 15,16).¹⁰ Egipat i Cipar proizvode iznimno dobre smokve. One s planine Ide crvene su, veličine masline, okrugle i po okusu slične mušmulama, debla debljine lakta, razgranate, meka drveta, siromašne smokvinim mlijekom, zelene kore i lišća sličnog lipinu. One iz Aleksandrije crna su vrsta smokava, iz Lidije su ljubičaste, afričke smokve mnogi više cijene, dok su one iz Pompeja najbolje za sušenje i čuvanje iz godine u godinu (NH 15,19). Najcjenjeniji su bademi s otoka Thasosa i Albe (NH 15,24). Kesteni iz Taranta lagana su hrana i nisu teški za probavu. Tarant i Napulj najcjenjenije su lokacije na kojima uspijeva kesten (NH 15,25). *Apronjska* je višnja najcrvenija, *lutecijska* najtamnija, a *cecilijanska* savršeno okrugla, *junijska* je ugodna okusa, ali samo kada se jede svježije ubrana (nije pogodna za transport). Međutim najcjenjenije su tri podvrste: *plinijska* iz Kampanije, *luzitanijska* iz Belgijske Galije i jedna vrsta koja raste na obalama Rajne, koja je uvijek mješavina crne, crvene i zelene boje i ima izgled kao da je na pragu zrelosti (NH 15,30). Razlikuje se više podvrsta lovora: onaj s nazivom *mustax* ima velike, mlohove listove i bijelu nijansu, *delfski* je ujednačene boje, zeleniji od ostalih, s velikim bobicama crvenozelene boje, *kraljevski* lovor, koji se još naziva i *Augustov*, ima veliko i drvo i lišće, a bobice mu nisu gorkog okusa (NH 15,39).

Jednako Plinije u 16. knjizi *Naturalis historia* razlaže uvriježena shvaćanja o kakvoći i podrijetlu drveća i njihovih plodova (NH 16,3). Plinije predstavlja trinaest vrsta žira (NH 16,6) navodeći da su vrste žirovita drveća brojne i različite prema plodu, lokaciji, spolu i okusu, neki su divlji, drugi kultivirani, različite su vrste koje rastu na planini i u dolini. Žir bukve najsladi je od svih (NH 16,7), ali zato privlači štakore i miševe, a jedu ga puhovi i drozdovi (NH 16,14). Ariš ima cijenjeno drvo, dugovječno i gotovo otporno na vatru, iz njega teče smola u velikim količinama, viskozija od one ostalog drveća (NH 16,6). Najcjenjeniji javor raste u Istri i Reciji (NH 16,9), a za jasen s planine Ide govori se da je toliko sličan cedru da će, kada mu se skine kora, zavarati kupca prilikom prodaje (NH 16,24).

Najvažnije su žitarice pir, pšenica i ječam (NH 18,9). Plinije navodi da Gali imaju posebnu vrstu pira, koja je iznimne bjeline i od koje se dobivaju četiri funte kruha po modiju, više nego od ijedne druge vrste pira (NH 18,11). Talijanska je pšenica bjelinom, težinom i kakvoćom najbolja, a slijede je one iz Beocije, Sicilije i Afrike. Pšenica se prosuđuje prema težini: najlakša je iz Galije i Hersonesa i nema više od 20 funti po modiju, sa Sardinije teži pola funte više, ona iz Aleksandrije 1/3 više od sardinijske, jednako kao i sicilijska,

¹⁰ *Falernijska* je bogata sokom, *tiberijska* je jače boje i veća, ali obilježjima nalikuje *licernijskoj*, ona pod nazivom *Venerium* još se naziva kraljevskom te ima vrlo kratku stabljiku.

beotijska teži funtu više od sicilijske, a afrička $1\frac{3}{4}$ više. Najbolja pšenica za pravljenje kruha upija jedan kongij vode (NH 18,12). Kruh je od ciparske pšenice crn. Ječam je najmekša od svih žitarica i najmanje sklon nepogodama, dok je najplodniji onaj iz Kartage u Španjolskoj (NH 18,18). Najcjenjeniji kruh dobiva se od zimske pšenice, koji je *najcjenjenija delicija pekara*, pogotovo od miješane kampanijske pšenice, koja je crvenkaste boje, i one iz Pize, koja je bijela; dodavanjem krede kruhu se povećava težina (NH 18,20).

Predodžbe o kakvoći proizvoda kod Rimljana najbolje se iščitavaju u vinogradarstvu i vinarstvu. Plinije navodi da su *sorte vinove loze gotovo jednako bezbrojne kao i okruzi u kojima rastu* (NH 14,4). Najvišeg je ranga bilo grožđe *Aminean* jer se od njega pravilo vino koje je postajalo sve bolje s vremenom, a ono je pak imalo pet podvrsta. Slijedi ga ono pod nazivom *Nomentum*, od kojega se dobivalo manje vina, ali je zato bilo jako te je bolje uspijevalo u hladnim i vlažnim područjima. Loza poznata kao *Precia* daje puno drveta, a grožđe je pogodno za skladištenje. Vino od grožđa *basilica* ili *cocolobis*, kako ga nazivaju u Španjolskoj, lako udara u glavu, a što je slađe, to je cjenjenije. Poznato je da je *falernijsko vino* bilo najcjenjenije, ali glede njega Plinije se posebno istančano osvrće na važnost lokacije gdje uspijeva: navodi da je loza na planinu Gaurus presađena s falernijskog teritorija i jednaka je naziva, ali kada se presadi, falernijsko grožđe ubrzano propada. Pravo falernijsko grožđe dobiva se na brežuljcima Kampanije (NH 14,8). Opisuje ga kao najcjenjenije za piće i jedino koje se može zapaliti. Mnoga druga vina na poseban način određena su svojim geografskim podrijetlom, tako – primjerice – *Pucinum*, koje uspijeva nedaleko od Jadranskog mora (*castellum vino nobile*),¹¹ blizu planine Timav (današnji Prošek kod Trsta), *na komadu povišenog stjenovitog tla, gdje morski povjetarac dozrije nekoliko grožđa, od kojih se proizvodi tek nekoliko amfora: ne postoji vino koje se smatra superiornijim u ljekovite svrhe*. Kakvoćom slijede vina iz Albe i sa Sicilije.

Plinije se posebno osvrnuo na prakse patvorenja vina te ih je odgovarajuće opisao. Za galska vina nema dobre riječi, proziva ih da proizvode jedino patvorena vina kojima tamnu boju daju uz pomoć dima, a njihovi trgovci dodaju im različite biljke kako bi im popravili okus i boju. Raspravu o talijanskim vinima završava riječima: *Navedeni će opisati, ako se ne varam, dokazati da su zemlja i tlo od prvotne važnosti, a ne loza, te da je više nego nepotrebno pokušati nabrojati sve vrste, budući da ista loza, presađena na različita mjesta, pokazuje značajke i karakteristike potpuno suprotne prirode* (NH 14,8). Nisu samo Gali patvorili vina. Grci su bili nadaleko poznati po modifikacijama vina pomoću morske vode. *Tethalassomenon* i *thalassites* (od grč. *θάλασσα* → hrv. *more*) bile su vrste vinske tekućine dobivene miješanjem vina s morskom vodom, ili pak držanja mošta u morskoj vodi. Takvim postupcima mlada su vina i ona slabije kvalitete dobivala aromu kvalitetnih odležanih, a time i cjenjenijih i skupljih vina (NH 8,10). Vina s planine Tmolus bila su

¹¹ Matijašić, Robert, „Plinijev *Castellum nobile vinum Pucinum* (Plin. Nat. hist. 3, 18,127) i antički zemljopis sjeverozapadne Istre (*Il Castellum nobile vino Pucinum di Plinio* (Plin. Nat. hist. 3, 18, 127) e la geografia antica dell'Istria nordoccidentale)“, u: *Tabula*, vol. 1, časopis Filozofskog fakulteta u Puli, 1999, str. 143-164.

poznata po svojoj mekoći i slatkoći, pa su se miješala s onima gruba okusa kako bi time popravili aromu i dali im privid starosti (NH 14,9).

Tlo i klima poglavito su utjecali na kakvoću maslina, ali tome su bitno pridonosili i način te tehnika uzgoja, što je sve zajedno utjecalo i na svojstva te kakvoću maslinova ulja (NH 15,2). Ističe se i da je od važnosti način branja maslina, a da će iste masline često dati različite rezultate ovisno o različitosti načina njihova branju (NH 15,2).¹² Što se tiče kakvoće, rečeno je da Italija drži prvo mjesto, a posebno je ono koje proizvodi rod Licinijanovih u Venafru, iza njega dolaze ulje iz Istre i Betike tako što zajedno dijele drugo mjesto.¹³ Egipatske su masline mesnate, ali ne daju mnogo ulja, a one iz Decopolisa u Siriji male su, ali cijenjene po mesu, masline preko mora bolje su kao stolne od talijanskih, ali su zato manje povoljne kod proizvodnje ulja (NH 15,3-4).

3. *DICTA ET PROMISSA* KAO GARANCIJE ZA SVOJSTVA PROIZVODA

Nakon što su se razložili nepravni čimbenici koji su na općoj razini utjecali na oblikovanje predodžaba o pojedinom proizvodu, sada se prelazi na konkretniju razinu razmatranja. Postavlja se pitanje o pravnim čimbenicima koji su od slučaja do slučaja mogli utjecati na to da se stjecatelj pouzda u to da proizvod koji pribavlja ima određena svojstva i kakvoću, a da to nije i sam prethodno iskusio ili uvidio. Jedan od načina kojima su se postizala takva očekivanja bile su usmene izjave otuđivatelja, koje su, ovisno o njihovoj vrsti (*dicta* ili *promissa*), u klasično doba imale različit stupanj pravne relevantnosti (obvezatnosti), a sve su duboko počivale na *bona fides*.

Još duboko u civilno doba na primjeru mancipacije zemljišta zahtijevalo se da njegova površina u naravi odgovara onome što je bilo dogovoreno među mancipantom i mancipatarom, tj. za ono što je mancipant izrijeком obećao. Ako bi bilo drugačije, mancipatar je akcijom *de modo agri* mogao za taj nedostatak utužiti mancipanta. To rano pravno sredstvo zaštite održalo se u klasično doba, a ukinuto je tek za Justinijana.¹⁴ Pretpostavka podizanja te tužbe bio je netočan iskaz (*dicta*) o površini zemljišta prilikom mancipacije.¹⁵ Zbog oskudnih izvora ostaje nepoznato je li mancipatar već tada mogao odgovarati za *dicta in mancipio*, koja se, osim na njegovu površinu, odnose i na druga obilježja zemljišta.¹⁶ U romanistici donekle prevladava shvaćanje da su se mancipaciji još u civilno doba mogli dodavati i zasebni usmeni uglavci koji su obvezivali mancipanta, što ponajviše počiva na Ciceronovoj tvrdnji o tekstu na početku šeste ploče *Zakonika XII ploča*,

¹² Cato, *De agri cultura* br. 144.

¹³ O tome vidi: Križman, Mate, *Antička svjedočanstva o Istri*, Zavičajna naklada Žakan Juri, Pula, 1997, str. 282-284.

¹⁴ Honsell, Heinrich, *Quod interest im bonae-fidei-iudicium: Studien zum römischen Schadensersatzrecht*, Beck, München, 1968, str. 62; Arangio-Ruiz, 1987, *op. cit.* (bilj. 6), str. 353-355.

¹⁵ Petranović, Anamari, *Položaj kupca u pravnom režimu rimske kupoprodaje*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Zagreb, 1996, str. 177; Kaser, 1975, *op. cit.* (bilj. 6), str. 133ff; Watson, Alan, *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford University Press, Oxford, 1965, str. 81ff.

¹⁶ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 308.

koji glasi *Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto*,¹⁷ a na čijemu je temelju provedena i rekonstrukcija teksta Zakonika.

U romanistici je izraženo shvaćanje da prodavatelj u klasično doba snosi odgovornost ako je doložno propustio upozoriti kupca na nedostatke stvari koji su mu bili poznati,¹⁸ a takva se stajališta u izvorima mogu pratiti od prve polovice II. stoljeća pr. Kr. i slučaja koji je opisao Marko Porcije Katon, a kasnije razradio Ciceron, zahvaljujući kojemu je nama poznat. Radilo se o tome da je neki prodavatelj kupcu prodao kuću za koju je znao da po auguralnoj uputi mora biti srušena, ali mu je to doložno prešutio. U čitavu tome opisu najvažnija je Ciceronova tvrdnja (I. stoljeće pr. Kr.) da prodavatelj koji je prodao stvar, a znao je za neku njezinu manu, ali to nije priopćio kupcu, odgovara za štetu.¹⁹ Dva i pol stoljeća kasnije analogan slučaj opisao je i jednako pravno shvaćanje iznio pravnik Paulo. Radilo se o robu za kojega je prodavatelj kupcu svjesno zatajio da je sklon krađama i bježanju premda je to dobro znao.²⁰ Prema Ulpijanovu navodu *hoc amplius si quis adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicitur, iudicium dabimus*,²¹ prodavatelj je odgovarao za prijevarno zatajenje mana stvari koje su mu bile poznate, a prema Paulu,²² čak i prije nastanka štete kupcu.²³ Analogan slučaj donosi Gaj u jednome fragmentu koji je iscrpno analizirao D. Daube: radilo se o tome da je prodavatelj tvrdio da zemljište koje je bilo predmet kupoprodaje ima mnogo veću površinu negoli je to bilo u stvarnosti, pa se naknadno ispostavilo da dio obećane površine toga zemljišta pripada susjedu čije je postojanje prodavatelj doložno zatajio kupcu.²⁴

Osim postojanja odgovornosti za štetu u slučaju doloznoga prešućivanja bitnog nedostatka stvari rimski pravници razmatrali su i situacije kada bi se izrijeком davala garancija o njezinim specifičnim svojstvima. Rimsko pravo od I. stoljeća pr. Kr. stalno izgrađuje shvaćanje o važnosti *bona fides* prilikom sklapanja pravnih poslova.²⁵ Ona je svojom naravi zahtijevala i da predmet pravnog posla ima uobičajena svojstva ili takva svojstva o kojima je stjecatelju izrijeком kazivao njezin otuđivatelj. Postupno se, na

¹⁷ Cicero, *De officiis*, 3, 65. Vidi: Romac, Ante, *Zakonik dvanaest ploča*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994, str. 63. Za usporedbu u izvorima vidi i: Gaius, *Institutiones* 2, 103-108.

¹⁸ Honsell, 1968, *op. cit.* (bilj. 14), str. 79; Daube, David, „*Three Notes on Digest 18.1, Conclusion of Sale*“, u: *Law Quarterly Review*, vol. 73, 1957, str. 379-383.

¹⁹ ... *cum in vendundo rem eam scisset et non pronuntiasset, emptori damnum praestari oportere*. Cicero, *De officiis*, 3, 66. Vidi: Schermaier, Martin, J., „*Bona fides in Roman contract law*“, u: *Good Faith in European Contract Law*, Zimmermann, R., Whittaker, S. (ur.), Cambridge, 2000, str. 66-67.

²⁰ Paul., D.19.1.4.pr. Vidi: Stein, Peter, *Fault in the formation of contract in Roman law and Scots Law*. Edinburgh, 1958, str. 5ff i 28ff.

²¹ *Ako se tvrdi da je netko ... znajući (svjesno) i zlonamjerno (roba) prodao, dozvolit ćemo tužbi*. Ulp., D.21.1.1.1, prijevod prema: Romac, Ante, *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973, str. 83.

²² Paul., D.19.1.4

²³ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 309.

²⁴ *Si quis in vendendo praedio confinem celaverit, quem emptor si audisset, empturus non esset, teneri venditorem*. Gaius, D., 18.1.35.8. Vidi: Daube, 1957, *op. cit.* (bilj. 18), str. 379-398.

²⁵ O tome vidi cjelovit rad: Horvat, Marijan, *Bona fides u razvoju rimskog obveznoga prava*, Zagreb, 1939. Vidi i: Schermaier, 2000, *op. cit.* (bilj. 19), str. 63-92, posebno 66-69; Watson, Alan, „*The Evolution of Law: The Roman System of Contracts*“, u: *Law and History Review*, vol. 2, br. 1, 1984, str. 8-11. Watson, Alan, *Law Making in the Later Roman Republic*, Oxford University Press, Oxford, 1974, str. 63-66; Jolowicz, Herbert F., Barry Nicholas, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, 3 izd., Cambridge, 1972, str. 289-290.

temelju dobre vjere, razvija i odgovornost prodavatelja za *dolus*²⁶ i glede posebno izrečenih *dicta in venditione*. Pravnici Flor navodi da prodavatelj mora garantirati kupcu da nema prijevarnu namjeru, a garancija se proteže i na podmuklost prilikom prodaje,²⁷ što znači da su time obuhvaćeni i slučajevi svjesnog i prijevarnog stvaranja privida kod kupca o svojstvima i kakvoći stvari, što je od prvotne važnosti za ovaj rad. *Dicta in venditione* odnosila su se na svojstva predmeta kupoprodaje, što je izrijeком posvjedočio Pomponije u slučaju prijenosa vlasništva zemljišta na kupca koje je u naravi bilo manje površine negoli je bilo dogovoreno,²⁸ ali i Julijan (prema Ulpijanovu citatu) prilikom kupnje defektnoga drveta i bolesne stoke, za što je prodavatelj znao, ali je svejedno tome doložno pribjegao.²⁹

Pravnik Ulpijan razjašnjava razliku između *dicta in venditione* i *promissa* tako što *dicta* opisuje kao nešto što je prigodno izrečeno u govoru i na tome ostaje, dok *promissa* za sobom povlače obvezu iz stipulacije, pa njihov kazivatelj zbog neispunjenja obveze (tj. nepridržavanja dane garancije) može biti tužen s *actio ex stipulatu*, ali i edilskom *actio redhibitoria*.³⁰ Budući da su *dicta in venditione* izjave prodavatelja o svojstvima i kakvoći stvari izrečene u svrhu sklapanja kupoprodaje i nisu utemeljene na stipulaciji, odgovornost za njih proizlazi iz *bona fides*. Primjer toga razlaže Pomponije,³¹ koji navodi slučaj u kojem trgovac tvrdi (*dicta*) da je posuda koja je objekt kupoprodaje točno određene zapremnine ili mase, ali se naknadno to pokaže neistinitim. U potonjemu slučaju prodavatelj u klasično doba odgovara temeljem *actio empti*, čime se u određenoj mjeri odstupa od staroga (civilnog) shvaćanja *caveat emptor*.³² U romanistici se opisano odstupanje od *caveat emptor* objašnjava ne samo prodavateljevim odstupanjem od *bona fides*, nego još više time što su otuđivateljeva *dicta* kod stjecatelja stvorila osjećaj povjerenja i pouzdanja, zbog čega se na njih svekoliko oslonio i tome prilagodio svoju aktivnost.³³ *Promissa* su, s druge strane, bila formalni i utuživ oblik garancije, koji se davao kao stipulacija.³⁴ Stipulacijom je prodavatelj garantirao da predmet nema neku točno određenu manu ili pak da ima točno određene kvalitete.³⁵ *Promissa* kojima se garantiralo za materijalne nedostatke stvari nisu glasila na dvostruki iznos (poput odgovornosti za pravne nedostatke kod evikcije), nego su pokrivala čitav kupčev imovinski interes, koji je

²⁶ Ulp., D.4.3.1.2. *Dolus malus je izigravanje (poduzeto) u svrhu da se netko prevari, kada se jedno simulira, a drugo (stvarno) radi*. Romac, 1973, op. cit. (bilj. 21), str. 455.

²⁷ *Dolum malum a se abesse praestare venditor debet, qui non tantum in eo est, qui fallendi causa obscure loquitur, sed etiam qui insidiose obscure dissimulat*. Florus, D.18.1.43.2.

²⁸ Pomp., D.19.1.6.4.

²⁹ Ulp., D.19.1.13pr.

³⁰ Ulp., D.21.1.19.2. O tome vidi: Kaser, Max, „Unlautere Warenanpreisungen beim römischen Kauf“, u: *Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag*, Beč, 1973, str. 128-130.

³¹ Pomp., D.19.1.6.4.

³² O toj maksimi iscrpnije vidi: Weinberger, Alan, M., „Let the Buyer Be Well Informed? – Doubting the Demise of Caveat Emptor“, u: *Maryland Law Review*, vol. 55, br. 2, 1996, str. 388ff; Zimmermann, 1996, op. cit. (bilj. 6), str. 307-308.

³³ Zimmermann, 1996, op. cit. (bilj. 6), str. 309.

³⁴ Buckland, William W., *The Roman Law of Slavery, The condition of the slave in private law from Augustus to Justinian*, Cambridge, 1908, str. 56

³⁵ Zimmermann, 1996, op. cit. (bilj. 6), str. 308-309.

mogao nadići sâmo obeštećenje zbog smanjene vrijednosti stvari.³⁶ Kako formalno *promissum* ima učinak stipulacije, kupac je pravnu zaštitu mogao ostvariti korištenjem *condictio* i *actio ex stipulatu*, ovisno o vrsti stipulirane obveze – jednako kao i kod ostalih slučajeva stipulacije.

Korištenjem *dicta* i *promissa* moglo se izaći iz okvira garancije za uobičajena (očekivana) svojstva stvari ili za to da one nemaju mane. Njima je otuđivatelj mogao dodatno garantirati da stvar ima neka specifična ili jedinstvena svojstva koja su *in casu concreto* stjecatelju bila važna i zbog kojih je, u krajnjoj liniji, pribavljao baš tu i takvu stvar. Rimski pravници oblikovali su takva shvaćanja u kazuističkim raščlambama različitih aspekata kupoprodaje robova³⁷ i stoke,³⁸ međutim u klasičnom pravu ona su se protegnula i na druge stvari.³⁹ *Dicta* i *promissa* (*dicta promissave*) u tome su smislu bili tehnički pojmovi kojima se formalno ili neformalno te apstraktno, prema pretorskom pravu, postizala garancija za određena specifična svojstva stvari. U kazuističkome gradivu međutim nije uvijek jednostavno razlikovati takvu garanciju, koja je rezultirala utuživom obvezom, od neutuživih situacija, kada prodavatelj kupcu prezentira stvar, hvali je (reklamira) i na neki način uzdiže nad drugima.⁴⁰ Potonja opreka može se procjenjivati samo s obzirom na situaciju, konkretan kontekst i prilike, ali i s obzirom na međusoban odnos ugovornih strana.⁴¹

Ne postoji ograničenje zbog kojega se *dicta* i *promissa* ne bi mogle koristiti u situacijama kada se stjecatelj stvari želio osigurati od patvorenja. One su se jednako mogle koristiti da bi se osiguralo garanciju da stvar ima uobičajena svojstva, da ima neke specifične kvalitete koje stjecatelj baš zahtijeva, ali i za to kako bi se suzbilo to da otuđivatelj ne zataji kakav nedostatak, nepodudaranje s redovnim ili posebno definiranim svojstvima te stvari i sl., a posebno kada je tome sâm pridonosio. One su zbog svoje apstraktnosti mogle poslužiti i za to da suzbiju prodavatelja da patvorenjem, shvaćenim kao njegov aktivitet kojim protupravno i nepošteno utječe na stvar, stvori privid kod kupca.

U biti, u klasično doba sva su navedena obilježja *dicta* i *promissa* – posebno zbog apstraktnosti – mogla poslužiti radi suzbijanja različitih praksi patvorenja kakve su razložene na primjeru pojedinih proizvoda u citiranim dijelovima Apcijeve *De re coquinaria*. Prvotni smisao *dicta* i *promissa* bio je osigurati odgovarajuću prestaciju, tj. onakvu kakva je među stranama bila dogovorena ili takvu za koju je otuđivatelj izrijeком garantirao, a stjecatelj ju je zbog toga sasvim opravdano očekivao. Tek nakon toga sagledavala se njihova penalna funkcija, koja se ostvarivala odgovarajućom tužbom iz

³⁶ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 310; Arangio-Ruiz, 1987, *op. cit.* (bilj. 6), str. 357; Honsell, 1968, *op. cit.* (bilj. 14), str. 66.

³⁷ Npr. Gaius, *Institutiones* 4, 77; Ulp., D.47.2.41.2.; Ulp., D.21.1.17.19-20; Ulp., D.21.1.19pr.; Gai., D.21.1.18.1.; Florus, D.18.1.43pr. Kada je primjerice kupac tražio roba koji je dobar kuhar, učen čovjek, pismen, poznaje glazbu i dr.

³⁸ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 315.

³⁹ Izrijeком dokumentirano kod Ulp., D.21.1.1pr.

⁴⁰ Ulp., D.21.1.19.2.

⁴¹ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 315.

stipulacije ili primjerice akcijom *empti*. Tim sredstvima donekle se ostvarivao i psihološki pritisak na otuđivatelja da djeluje *in bona fide* te se time u klasično doba težište kod ugovora o kupoprodaji (koji je kod raspolaganja patvorenim proizvodima bio daleko najrašireniji) sve više prenosilo s *caveat emptor* na prodavatelja.

4. PRAVNA KONTEKSTUALIZACIJA KUPNJE PATVORENA PROIZVODA

U klasično doba kupoprodaja se odvijala različitim načinima razvijenima na tržištu: primjerice neposrednom prodajom na stalnim ili privremenim tržnicama, dražbom, preprodajom, kupnjom *rei speratae* ili *spei*, kupnjom s dodanim *pactum displicentiae* i dr.⁴² Za svaku je takvu situaciju u praksi razvijena posebna ugovorna inačica kojom su se uređivala prava i obveze kupca i prodavatelja. Ipak, početak njihove pravne zaštite povezan je sa stipulacijom, koja je rano postala jedan od najraširenijih ugovora jer se njome postizala utuživost neodređena broja situacija. S jedne je strane zbog svojega formalizma pružala određeni stupanj pravne sigurnosti, a s druge je strane, zbog apstraktnosti, bila prikladna za pravno sankcioniranje sasvim različitih situacija. Kod kupoprodaje proizvoda kod kojih je bila izražena opasnost od patvorenja ili kod kojih se željelo osigurati stanovitu razinu kakvoće ili specifična svojstva korištenjem stipulacije postizalo se osiguranje ispunjenja obveze prilikom kupoprodaje.⁴³ Osim kao samostalni verbalni ugovor koristila se i u obliku stipulacijskih klauzula, koje su služile kao sredstvo osiguranja obveza, posebno onih koje su kao neutužive proizlazile iz pakata pridodanih ugovoru o kupoprodaji. Paktima su se često određivale različite pretpostavke uz kupoprodaju, a potreba za njihovim zaodijevanjem u stipulaciju pokazivala se zbog postizanja pravne relevantnosti (tj. utuživosti).⁴⁴

Ako bi kupac želio pribaviti vino ili ulje određenih svojstava ili kakvoće ili geografskog podrijetla, vazu od točno određenoga materijala ili stila, proizvod specifičnih obilježja ili geografske provenijencije, to je mogao postići pomoću pakata, a zatim ih učiniti pravno relevantnima koristeći stipulaciju.⁴⁵ Malobrojne su naznake u pravnim izvorima o trgovini proizvodima i problematici nedostataka glede njihovih svojstava. Neki autori smatraju da upravo to upućuje na prevladavajuću ulogu neutuživih utanačenja i prešutan poticaj rimskoga prava da se trgovački odnosi urede *a casu ad casum*, pri čemu u drugi plan stavljaju opća pravna rješenja koja su u pravnom poretku bila sankcionirana.⁴⁶

⁴² Gallimore, Scott, „A Contract for the Advanced Sale of Wine“, u: *Bulletin of the American Society of Papyrologists*, vol. 49, 2012, str. 151.

⁴³ Watson, 1984, *op. cit.* (bilj. 25) str. 3-5; Kaser, 1975, *op. cit.* (bilj. 6), str. 165-167, 546ff; Watson, Alan, „The Origins of Consensual Sale: a Hypothesis“, u: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, br. 32, 1964, str. 245ff; Jolowicz, H. F., Barry, N., 1972, *op. cit.* (bilj. 25), str. 288ff.

⁴⁴ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 95-98.

⁴⁵ *Ex nudo pacto inter cives Romanos actio non nascitur*. Paulus, *Sententiae* 2, 14, 1. *Nuda pactio obligatione in non parit*. Ulp., D.2.14.7. 4. Buckland, William W., *A text-book of Roman law from Augustus to Justinian*, University Press, Cambridge, 1921, str. 490.

⁴⁶ Canison, Alexander, *The Organization of Rome's Wine Trade*, University of Michigan, Ann Arbor, 2012, str. 107.

Rimsko pravo poznavalo je kupoprodaju stvari u različitim stanjima i oblicima: bila je moguća glede čitave stvari ili idealnoga dijela, postojeće stvari ili takve koja će tek nastati. Kupnja buduće stvari mogla se ogledati kao *emptio spei* (bezuvjetna kupnja) ili *emptio rei speratae* (kupnja buduće stvari). Bezuvjetnoj kupnji (*emptio spei*) zbog njezine se potpune konceptualne aleatornosti nisu mogli dodati uvjeti niti je kupac mogao utjecati na karakteristike prodane stvari i nastanak pravnog posla, pa stoga takva kupoprodaja nije mogla imati mehanizme za zaštitu od patvorenja proizvoda. Zbog toga je za ovaj rad od neizmjereno veće važnosti uvjetna kupnja buduće stvari – *emptio rei speratae*. Taj je institut usko vezan za kupoprodaju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, koji su se često patvorili.

Emptio rei speratae ili kupnja buduće stvari uvjetni je pravni posao. Zbog prirode pravnog posla sklopljenog pod odgodnim uvjetom u praksi je dolazilo do toga da je rizik za propast faktički snosio prodavatelj. Uobičajeno se cijena stvari ugovarala u omjeru cijene i količine (X novčanih jedinica za X količinu stvari). Prema tome kupac je plaćao kupovninu samo za stvarno nastali urod, a prodavatelj snosi svu moguću štetu proizašlu iz prirodna tijekom stvari.⁴⁷ Ako je kupoprodaja sklopljena za čitav urod, a cijena je određena u omjeru prema jedinici mjere, nije bilo odgovornosti prodavatelja ako stvar nastane u manjoj količini od predviđene ili uobičajene ili ako uopće ne nastane. Međutim ako je sâm prodavatelj prouzročio to da stvar ne nastane, onda je prema općim pravilima o odgodnim uvjetima odgovarao kupcu za štetu. Prodavatelj koji je onemogućio ispunjenje uvjeta odgovarao je temeljem *actio empti*.⁴⁸ To za plodove tvrdi i Pomponije govoreći da, *ako prodavalac nešto učini da ... (plodovi) ne dozriju, može se podići actio empti*.⁴⁹

Izvori sadrže dokaze o načinu sklapanja *emptio rei speratae*. Katon tako piše o kupoprodaji grožđa na trsovima i maslina na maslinovu stablu te bilježi sve tada važne i preporučljive klauzule tih ugovora.⁵⁰ On bilježi klauzule ugovora o prodaji maslina na maslinovu stablu, za koje se može pretpostaviti da su bile uobičajene u to vrijeme. Opisuje cjelokupnu narudžbu različitih vrsta maslina (zajedno s mjerama), dodatne tražbine za opremu i različite usluge u procesu branja i proizvodnje, datum ispunjenja ugovora, a posebno naglašava obvezu sklapanja ugovora i davanja garancije za njegovo ispunjenje te obvezu vraćanja opreme i plaćanja nadnica radnicima. U odlomku br. 144. Katon navodi pretpostavke branja maslina: čitava se berba mora obaviti oprezno, prema nalogu vlasnika, njegova predstavnika ili kupca,⁵¹ a onaj tko obavlja berbu mora dati odgovarajuće osiguranje da će je izvršiti primjereno. Katon posvjedočuje da se posebna pažnja pridavala svojstvima i kakvoći uroda, i to do te mjere da su se ugovorno zabranjivali postupci koji bi mogli narušiti kakvoću krajnjega proizvoda – maslinova ulja. U odlomku br. 148, u kojem govori o prodaji vina u doliji, donosi dodatne pretpostavke koje treba ispunjavati stvar prilikom prodaje: samo takvo vino koje nije ni ukiseljeno ni

⁴⁷ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 246.

⁴⁸ Buckland, 1921, *op. cit.* (bilj. 45), str. 480.

⁴⁹ Romac, 1973, *op. cit.* (bilj. 21), str. 401.

⁵⁰ Cato, *De agri cultura* br. 146, 147.

⁵¹ Cato, *De agri cultura* br. 144.

ustajalo (*neque aceat neque muceat*) bit će prodavano.⁵² Također, propisuje obvezu degustacije vina u roku od tri dana od strane poštenog čovjeka (*virī boni arbitrato degustatio*) kako bi se utvrdilo da se zaista prodaje vino.⁵³

Na egipatskim papirusima na grčkome jeziku zabilježeni su ugovori o kupnji vina obavljenoj unaprijed, koji potječu iz VI. i VII. stoljeća (ali dobro odražavaju prakse iz klasičnog prava) na Istoku,⁵⁴ kao i o kupnji žita unaprijed.⁵⁵ U egipatskim izvorima nalazi se također potvrda o plaćanju kupovnine za devet artabasa čista žita koji će biti dostavljeni kupcu u mjesecu Pauni.⁵⁶ Može se zaključiti da je toj potvrdi o plaćanju prethodio sâm ugovor o kupnji sklopljenoj unaprijed jer se u tekstu stranke pozivaju na unaprijed ugovorenu cijenu, a pritom se navodi ime bilježnika. Precizirajući da žito mora biti *čisto*, stranke izrijekom ugovaraju standard kakvoće prodane stvari, čime se želi spriječiti da kupac dobije tek nešto slično ili nešto sasvim drugo. U tekstu o kupnji vina u Egiptu⁵⁷ zastupljen je dogovor o kupnji neodređene količine vina od buduće berbe.⁵⁸ U nastavku se bilježi garancija za materijalne nedostatke stvari: prodavatelj se obvezuje zamijeniti sve vino koje se pretvorilo u ocat, i to u vremenu do mjeseca *tybi*. Time se ugovorom pokriva razdoblje od pet mjeseci nakon dostave, za vrijeme kojega prodavatelj odgovara za materijalne nedostatke stvari. Slične ili analogne ugovorne klauzule u Egiptu se susreću samo u VI. i VII. stoljeću. Justinijan je propisao odgovornost prodavatelja za mane proizvoda na temelju garancije koja se u takvim slučajevima uvijek podrazumijevala. Ta zakonom propisana odgovornost protezala se na razdoblje od šest mjeseci od predaje stvari u slučaju podizanja *actio redhibitoria*, odnosno godinu dana u slučaju *actio quanti minoris*. Iz toga proizlazi da je ugovoreni period od pet mjeseci kraći od zakonskog i da se tako smanjuje vrijeme prodavateljeve odgovornosti.⁵⁹ Gallimore navodi kako se u drugim sličnim ugovorima pojavljuje klauzula *zamijenit ću ocat ili vino koje nije prikladno za upotrebu*,⁶⁰ čime se pokrivaju dva slučaja: (1) materijalnih nedostataka stvari, (2) *error in substantia*.

Uzimajući u obzir rečeno glede ugovaranja posebnih odredaba o svojstvima i kakvoći maslina, žita i vina u situaciji *emptio rei sperate*, unatoč tomu što Katon *degustatio* spominje tek kod kupoprodaje vina u doliji (a ne i prilikom kupnje vina koja se ugovarala unaprijed), čini se izglednim sklapanje ugovora kao *emptio rei speratae*, kojem je dodan pakt o degustaciji (*pactum degustationis*). Budući da dodatni pakti ne mogu postojati bez glavnog ugovora, u ovom slučaju kupnje buduće stvari, učinak neće nastati do trenutka fiktivnog nastanka stvari, odnosno ispunjenja suspenzivnog uvjeta iz kupoprodaje.

⁵² Cato, *De agri cultura* br. 148.

⁵³ Cato, *ibid.*

⁵⁴ Gallimore, 2012, *op. cit.* (bilj. 42), str. 159.

⁵⁵ Youtie, Louise C. „A Sale of Wheat in Advance P. Mich. Inv. 3036“, u: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 24, 1977, str. 140-142.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 142.

⁵⁷ *P. Vindob.*, inv. G 40267.

⁵⁸ Gallimore, 2012, *op. cit.* (bilj. 42), str. 154.

⁵⁹ *Ibid.*, str. 160-161.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 154.

Potom, nakon što je ugovor nastao, taj će posao biti opterećen raskidnim uvjetom, koji je povezan s *degustatio*. Prodaja će postati perfektna u trenutku kada kupac isproba stvar i time se ispuni raskidni uvjet.

Egipatske isprave iz VI. i VII. stoljeća posebno su važan izvor podataka o ugovornim odredbama, naročito onima o kupoprodaji vina i kupnji vina unaprijed, jer sadrže stipulacijske klauzule i odredbe o garancijama za kakvoću proizvoda, doduše, u pisanom obliku, što u cijelosti odgovara razvoju stipulacije u postklasično doba. Uobičajeno su ih sastavljali bilježnici, koji su stvorili klauzulu *καὶ ἐπεφωτηθε ἰς ὧμολόγισα*.⁶¹ Stipulacija se koristila i kao jedno od sredstava osiguranja, prilikom čega se obveza nastala *bona fidei* pretvorila u obvezu *stricti iuris* na taj način što bi se zaodjenula u oblik stipulacije. Takvo njezino korištenje ima važnu ulogu posebno u ugovaranju garancija za svojstva i kakvoću proizvoda koja se često definirala u *pacta adiecta*. Neograničenost broja pakata (i istovremeno ograničenost broja (utuživih) ugovornih situacija) omogućavala je strankama toliko široku mogućnost prilagodbe svih obveza konkretnim potrebama da su određeni pakti bili toliko rašireni u prometu da su dobili zasebna imena. Jedan je od njih i *pactum displicentiae* – kupnja na ogled – koja je kupcu patvorine mogla poslužiti kao okvir izlaska iz pravnog odnosa bez negativnih posljedica ako mu stvar nije bila po volji ili ukusu.⁶² Kupac je mogao raskinuti ugovor ako mu se kupljena stvar nije svidjela, pod što se može podvesti i situacija ako nakon predaje stvari shvati da je ona patvorina. Analognu funkciju tome paktu imao je *pactum redhibendi*, koji se dodavao ugovoru o kupoprodaji uz postavljanje uvjeta njezinu učinku na sljedeći način: ako se stvar ne sviđi kupcu, ona se vraća unutar propisanoga roka (šest mjeseci).⁶³ Taj je pakt bio podudaran s funkcijom *pactum displicentiae*, ali je formuliran po uzoru na edilsku *actio redhibitoria*, najvjerojatnije držeći se edikta kurulskih edila.⁶⁴ O tome u nastavku rada.

U literaturi se *pactum displicentiae* uspoređuje s *emptio ad gustum* (*pactum degustationis*), pa su to zapravo dvije inačice istoga pakta.⁶⁵ *Emptio ad gustum* posebno je važan prilikom kupoprodaje vina i srodnih stvari, kod kojih se kušanjem može spoznati je li stvar patvorena. Na više mjesta u izvorima zabilježeno je da je kupoprodaja vina postajala perfektna tek nakon *degustatio*.⁶⁶ *Degustatio* se u *Digesta* razmatra u okviru odredaba o

⁶¹ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 79.

⁶² Petranović, Anamari, „Uvjetovani konsenzus i rimska uvjetna kupoprodaja“, u: Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 28, br. 2, 1991, str. 1226; Kaser, Max, *Das Römische Privatrecht*, 1, Beck, München, 1971, str. 561; Kaser, Max, *Das Römische Privatrecht*, 2, Beck, München, 1971, str. 287; Pókecz Kovács, Attila, „Rücktrittsvorbehalt und pactum displicentiae (Ulp.D.19.5.20pr.)“, u: *Revue internationale des droits de l'antiquité*, vol. 58, 2011, str. 315-337; Talamanca, Mario, *Istituzioni di Diritto Romano*, Giuffrè, Milano, 1990, str. 592.

⁶³ Ulp., D.21.1.31.22.

⁶⁴ Misera, Karlheinz, „Der Kauf auf Probe“, u: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Temporini, H.; Haase, W. (ur.) vol. 2, br. 14, 1982, str. 531-533.

⁶⁵ Iustinianus, *Institutiones* 3.23.4.; Ulp., D.18.1.3.; Ulp., D.43.24.11.13.; Paul., D.41.4.2.5. Vidi i: Buckland, 1921, *op. cit.* (bilj. 45), str. 493. *Emptio ad gustum* povezuje se s jednokratnom degustacijom stvari, dok se smatra da se *pactum displicentiae* upotrebljavao kod stvari koje su zahtijevale neki duži probni period, kao npr. robovi, konji ili zemlja.

⁶⁶ Za mišljenje o razlici između *pactum displicentiae* i *emptio ad gustum* vidi: Petranović, 1996, *op. cit.* (bilj. 15), str. 101-105. Vidi i: Petranović, 1991, *op. cit.* (bilj. 62), str. 1229-1230.

prijelazu rizika (*periculum*) s trgovca na kupca. U 18. knjizi *Digesta* Ulpijan razlaže pravila o ugovaranju *degustatio* u određenu vremenu i o odgovornosti trgovca do trenutka kušanja i mjerenja. U D.18.6.4.1 navodi da je moguće ugovoriti dan kada treba obaviti *degustatio* (*dies praestitutus*), a ako on nije određen, tada je kupac može obaviti po vlastitoj volji. Katon⁶⁷ preporučuje da se *degustatio* obavi u roku od tri dana računajući od dana dostave vina te da je treba izvršiti *bonus vir*, a ako kupac to ne učini, smatrat će se da je vino isprobano.⁶⁸ Uobičajeno je vrijedilo pravilo da nema kušanja proizvoda, pa se svaka *degustatio* morala zasebno ugovoriti.⁶⁹ To odgovara naravi *degustatio* kao dodatna pakta uz kupoprodaju, koji su stranke mogle po vlastitoj volji uključiti u pravni posao. Unatoč tome čini se da je taj pakt bio uobičajen u pravnom prometu budući da i sam Ulpijan komentira da je vrlo neuobičajeno da netko kupi vino, a da ga nije kušao.⁷⁰

Degustatio u ugovoru ima funkciju uvjeta. Mogla je biti izražena u obliku odgovnog, ali češće uvjeta s raskidnim učincima.⁷¹ Tako Ulpijan navodi, kada je predmet prodan po dogovoru, da do prodaje neće doći ako kupac ne bude njime zadovoljan jer se tada zapravo ne radi o odgovnom uvjetu, nego o mogućnosti uvjetnog poništenja ugovora (zapravo, doktrinarno gledajući, o raskidnom uvjetu).⁷² Unatoč tome prodaja svejedno nije perfektna dok se *degustatio* i mjerenje ne izvrše, tako navodi Ulpijan u D.18.1.35.5. Osim mjerenja potrebno je i određivanje cijene jer ako nije ugovorena cijena, ne postoji jedan od *essentialia negotii*. Propisano je da se kod ugovora o kupoprodaji ulja, koja je dogovorena za određeni dan ili pod određenim uvjetom, vrijednost ulja procjenjuje na dan dospjeća obveze,⁷³ dakle to bi bio dan na koji se obavila *degustatio* jer u tom trenutku s prodavatelja na kupca prelazi rizik za slučajnu propast stvari.⁷⁴

5. STIPULACIJE O PROIZVODU NA AMFORAMA I POPRATNOJ DOKUMENTACIJI

Različiti proizvođači i geografska područja za prijevoz proizvoda koristili su se specifičnim i prepoznatljivim oblicima amfora.⁷⁵ Riječ je o grnčariji koja je na sebi najčešće imale žigove radionice u kojoj je proizvedena. Međutim ti žigovi za ovaj rad nisu od važnosti. Sadržaj koji se prevezio amforama određene vrste bio je nepromjenjiv, a utvrđivao se s obzirom na prepoznatljiv oblik i opću pojavnost amfore te, dodatno, temeljem slikarija (*tituli picti*) ili natpisa na samoj amfori ili teksta na cedulji koja je bila

⁶⁷ Cato, *De agri cultura* br. 148.

⁶⁸ Yaron, Reuven, „Sale of Wine“, u: *Studies in the Roman Law of Sale*, Daube, D. (ur.), Oxford University Press, Oxford, 1959, str. 75; Frier, Bruce, W., „Roman Law and the Wine Trade: The problem of 'Vinagar Sold as Wine'“, u: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, vol. 100, 1983, str. 282; Jakab, Éva, *Risikomanagement beim Weinkauf, Periculum und Praxis im Imperium Romanum*, Beck, München, 2009, str. 62; Watson, 1965, *op. cit.* (bilj. 15), str. 96.

⁶⁹ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 286.

⁷⁰ Ulp., D.18.6.4.1.

⁷¹ Buckland, 1921, *op. cit.* (bilj. 45), str. 493.

⁷² Ulp., D.18.1.3.

⁷³ Iul., D.45.1.59.

⁷⁴ Ulp., D.18.6.1.1.

⁷⁵ Martin, Mary, *Liquid Gold: The Olive Oil Trade between Baetica and Rome*, Oxford University Press, Oxford, 2016, str. 52.

natakuta na nju.⁷⁶ Kako se jednom vrste amfore prevezio samo jedan proizvod s točno određena geografskoga područja, i to je uvijek bilo tako, one predstavljaju kako naznaku o vrsti i kakvoći tog proizvoda tako i svojevrsnu garanciju za kupca o tome proizvodu i njegovu podrijetlu. Ako bi se određena vrsta amfore koristila za netipičan proizvod, to je bila dovoljna naznaka kupcu o mogućoj nepravilnosti glede sama proizvoda. Katon u 148. poglavlju,⁷⁷ kao posljednji čin prodaje vina u doliji nakon degustacije, navodi mjerenje vina i postizanje konačnog dogovora o kupoprodaji. To je podrazumijevalo utakanje vina u amfore i njihovo pečaćenje prepoznatljivim biljgom, čime se osiguravao identitet stvari u amfori.⁷⁸ Amfore su na sebi imale nekoliko skupina oznaka, pečata i natpisa. Dok su pečati sadržavali podatke o proizvodnji same amfore, natpisi ili *tituli picti* nosili su različite podatke o masi prazne i pune amfore, datum punjenja, imena trgovaca i magistrata koji su obavljali kontrolu i naplaćivali naknade, oznaku geografskog podrijetla proizvoda i odredišta i dr.⁷⁹ U literaturi se kao tipična navodi sljedeća formula *tituli picti: zaprimljeno u okrugu (Hispalis, Astiga, Kordoba), u mjestu (ime luke ili imanja), sadržava (numerička vrijednost količine) litara ulja. Ovu kontrolu izvršio je (ime vlasnika imanja ili trgovačkog predstavnika), u ime (ime trgovca), (godina).*⁸⁰

Arheološki dokazi potvrđuju da se ulje na tržnice dopremalo u istim amforama koje su služile za prekomorski prijevoz te se na licu mjesta odmjeravalo i pretakalo u manje posude, koje su služile za svakodnevnu uporabu.⁸¹ To bi značilo da su kupcima iz prve ruke, na *tituli picti*, bili dostupni svi relevantni podaci te da su, pouzdajući se u vjerodostojnost tih navoda, sklapali ugovore o kupoprodaji. Budući da su i ulje i vino na svojem putu od proizvođača do krajnjeg kupca prolazili kroz višestruku kontrolu javnih vlasti, može se zaključiti da se prosječni kupac mogao, barem djelomično, pouzdati u točnost zapisa na proizvodima.

Još jedan dokaz o rimskoj kontroli proizvodnje i trgovine dolazi iz područja trgovine žitom. Kako bi imali kontrolu nad svojim teretom tijekom dugih putovanja, trgovci su razvili složeni sustav dokumentacije o vlasniku žita, količini, kakvoći, prekupcu i dr.⁸² Ostali su sačuvani primjeri takve dokumentacije, u kojoj se pojavljuje sljedeći izričaj: *Preuzeo sam i izvagao ... (količinu) pšenice, proizvedenu (godine), određenu, nepokvarenu, bez umiješane zemlje ili ječma, neugaženu i prosijanu ...*⁸³ Uz dokumentaciju koristio se i sustav *digmata*, što su bile odvojene, zapečaćene pošiljke žita u amforama ili kožnim vrećama, koje su na sebi imale gotovo jednako iscrpne informacije kao i prethodno

⁷⁶ *Oxford Dictionary of the Classical World*, Roberts, John (ur.), Oxford University Press, Oxford, 2007, amphorae – Roman; Wilson, Andrew, Flohr, Miko, *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford, 2016, str. 323-324; *The Oxford Classical Dictionary*, Hornblower S., Spawforth, A., Eidinow, E. (ur.), Oxford University Press, Oxford, 2012, str. 75

⁷⁷ Cato, *De agri cultura* br. 148.

⁷⁸ Canison, 2012, *op. cit.* (bilj. 46), str. 112.

⁷⁹ Paterson, Jeremy, *Salvation from the Sea': Amphorae and Trade in the Roman West*, u: *The Journal of Roman Studies*, vol. 72, 1982, str. 156.

⁸⁰ Martin, 2016, *op. cit.* (bilj. 75), str. 26.

⁸¹ *Ibid.*, str. 50.

⁸² Temin, Peter, *The Roman Market Economy*, Princeton University Press, Princeton, 2013, str. 179.

⁸³ *Ibid.*

spomenuta dokumentacija, a služile su za usporednu kontrolu glavne pošiljke pšenice.⁸⁴ Citiranim se izričajem, među ostalim, izriječkom pokušava spriječiti patvorenje – u ovom slučaju dodavanjem zemlje ili ječma, a time i zaštititi daljnje kupca.

Rimski je kupac imao određena očekivanja vezana uz karakteristike i kakvoću proizvoda koji su se prodavali i popratne informacije uz te proizvode, posebno s obzirom na njihovo geografsko podrijetlo, vrstu proizvoda i osobu proizvođača. S obzirom na njih kod kupaca su se naširoko razvila i uvriježila shvaćanja o razlikovnosti tih proizvoda, njihovim specifičnim kakvoćama, okusima, izgledu, teksturi, načinima pripravljanja i dr. Kako su se maslinovo ulje i vino prevozili u specifičnim amforama, koje su same bile naznake o geografskom podrijetlu i vrsti proizvoda (ulje se prevozilo samo u amforama za ulje, koje se načelno nisu koristile i za prijevoz vina), a uz to su bile i označene s *tituli picti* s navedenim svim relevantnim podacima o proizvodu, postavlja se pitanje mogu li se ti navodi uzeti kao nešto više od pukih *dicta in venditione*, tj. mogu li se smatrati stipulacijom o svojstvu proizvoda. Podaci koje je kupac dobivao temeljem *tituli picti* u srednje (Gajevo) klasično doba, posebno u ono kasnije – kada je stipulacija „atrofirala“ i „degenerirala“ u pisani akt, bila su utuživa *promissa* u pisanom obliku.⁸⁵

Nadalje, stranke mogu po svojoj volji proširiti odgovornost za proizvod u bilo kojem smjeru izvan minimuma, posebno na temelju *Edikta kurulskih edila*. U starijoj inačici Edikta postojala je primjerice obveza pisanog isticanja mana robova prilikom prodaje, a ti su zapisi imali narav stipulacije za skrivene nedostatke. U kasnijoj inačici pravila koje komentira Ulpijan u *Digesta* ta je odredba zamijenjena obvezom usmene stipulacije.⁸⁶ U trgovini uljem, vinom, uljem, žitom i voćem bilo je moguće na amforama vidljivo isticati podatke o proizvodu, što se opravdano smije tumačiti analogno tome kako se tumači isticanje mana robova u pisanom obliku na primjerenoj cedulji. Time se proširuje odgovornost trgovca koji postaje i formalno obvezan putem stipulacije, i to ne samo na osnovi *bona fides*, kako bi bilo u slučaju neformalnih *dicta in venditione*.

6. ZAŠTITA KUPCA PATVORINE POZIVANJEM NA *ERROR IN SUBSTANTIA* I *ERROR IN QUALITATE*

Schermaier je u iscrpnoj analizi *error in substantia* pronašao u *Digesta* tek tri fragmenta, sva tri Ulpijanova, u kojima je ona nedvojbeni predmet pravničkih raščlamba, što je u

⁸⁴ *Ibid.*, str. 181.

⁸⁵ Gaius, *Institutiones* 3, 134; Paul., D.17.2.71pr.; D.45.1.40; Ulp., D.2.4.17.12; Paulus, *Sententiae* 5.7.2; Theophilus, *Paraphrasis* 3.20.8. Barry, Nicholas, „*The Form of the Stipulation in Roman Law*“, u: *Law Quarterly Review*, vol. 69, br. 2, 1953, str. 122ff, 241; Kaser, Max, *Das römische Privatrecht*, 2. Abschnitt: Die nachklassischen Entwicklungen, Beck, München, 1975, str. 373-375; McCormack, Geoffrey, „*The oral and written stipulation in the Institutes*“, u: *Studies in Justinian's Institutes: in memory of J.A.C. Thomas*, Stein, P., Lewis A. D. E. (ur.), London, 1983, str. 96; Simon, Dieter, *Studien zur Praxis der Stipulation-klausel*, Beck, München, 1964, str. 26ff; Riccobono, Salvatore, *Stipulation and the theory of Contract*, Balkema, Amsterdam – Cape Town, 1957, str. 164ff.

⁸⁶ Hughes, Lisa, A., *The proclamation of non-defective slaves and the curule aediles' edict: some epigraphic and iconographic evidence from Capua*, *Ancient Society* vol. 36, 2006, str. 252.

usporedbi s drugim institutima iznimno mali broj izvora. K tome iz slijeda, sadržaja i strukture tih fragmenata proizlazi da su oni u Ulpijanovu djelu (iz kojega su preuzeti u *Digesta*) tvorili tekstovnu cjelinu u kojoj se raspravljalo o tome koja vrsta zablude čini kupoprodaju nevaljanom, a koja ne rezultira time.⁸⁷ Dakle, kada se *error in substantia* spominje, o njoj se u ta tri fragmenta donosi rasprava samo u okvirima kupoprodajnog ugovora (*emptio venditio*). Analiza Ulpijanovih fragmenata u *Digesta* pokazuje da razlika u materiji između dvaju predmeta ima za posljedicu njihovu različitost (neistovjetnost), što prilikom kupoprodaje rezultira nastankom situacije u kojoj je jedna stvar prodana umjesto druge (*aliud pro alio venisse videtur*). Kada prodana stvar (*res quae venit*) nije jednaka stvari za koju se, zbog zablude, smatralo da treba biti prodana (*res quae veneat*), kupoprodaja nije valjana. Jedna je stvar dakle prodana umjesto druge (*aliud pro alio*).⁸⁸ Posljedica je nevaljanost pravnog posla, odnosno njegova ništavost, tj. tada do kupoprodaje nije ni došlo (*nulla est emptio*).

Ulpijan u D.18.1.9.2. daje mišljenje u dva sasvim različita slučaja. Prvi je prodaja ocat umjesto vina, do koje može doći na dva načina. Najprije ako je vino u početku bilo vino, ali se s vremenom ukiselilo, u kojem slučaju Ulpijan smatra da je prodaja nastala jer su se stranke sporazumjele o materiji (tvori) predmeta kupoprodaje, samo što je ona tijekom vremena pretrpjela neželjenu promjenu, pa će na toj osnovi trgovac odgovarati kupcu, kao što ćemo vidjeti, za materijalne nedostatke stvari. Od toga razlikuje situaciju u kojoj je ocat ispočetka bio proizveden kao ocat: tada Ulpijan smatra da do prodaje nije došlo jer se stranke nisu sporazumjele jer je došlo do *error in substantia*, što znači da *nullam esse venditionem*.⁸⁹ Da takvo razlikovanje nije bilo teorijske prirode, zamjećuje se i s obzirom na to što u sačuvanim egipatskim ugovorima o kupnji vina koja je ugovorena unaprijed često postoje ugovorene garancije kojima prodavatelj garantira da će u određenom roku (najčešće pet mjeseci) zamijeniti sav ocat ili vino koje nije prikladno za upotrebu.⁹⁰ U tom slučaju, dakako, postoji valjana kupoprodaja vina, samo se jedan dio vina pokvario stajanjem, a prodavatelj se obvezao nadoknaditi štetu kupcu u naturi, isporukom iste količine ispravnog vina.

Drugi slučaj koji kao primjer *error in substantia* navodi Ulpijan u D.18.1.9.2. jest zamjena jednog metala drugim: bakar je prodan umjesto zlata, a olovo umjesto srebra. Slični slučajevi zastupljeni su i u D.18.1.14, gdje je prodan mesing umjesto zlata ili narukvica od zlatne slitine ili pozlačena umjesto one od čista zlata. Tu se radi o jednakim odnosima kao u slučaju ocat/vino. Ako u narukvici ima barem nešto zlata, prodaja će biti valjana.⁹¹ Smatra se da je prodani predmet jednak ugovorenomu. Ulpijan zaključuje da do prodaje neće doći ako je prodan bakar umjesto zlata (*si autem aes pro auro veneat, (venditio) non*

⁸⁷ Ulp., D.18.1.9.2.; D.18.1.11.; D. 18,1,14. Schermaier, Martin, J., *Materia, Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht*, Böhlau, Beč – Köln – Weimar, 1992, str. 12.

⁸⁸ Petrak, Marko, „*Error in substantia u klasičnom rimskom pravu*“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 61, br. 6, 2011, str. 1842.

⁸⁹ *Ceterum si vinum non acuit, sed ab initio acetum fuit, ut embamma, aliud pro alio venisse videtur. in ceteris autem nullam esse venditionem puto, quotiens in materia erratur.* Ulpianus, D.18.1.9.2.

⁹⁰ Gallimore, 2012, *op. cit.* (bilj. 42), str. 159.

⁹¹ Romac, Ante, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet, Zagreb, 2007, str. 265.

valet). Naime bakar nije zlato slabije kakvoće, već potpuno druga tvar,⁹² pa bi se takva zamjena smatrala *error in substantia*.⁹³

U slučaju pojave *error in substantia* ugovor je o kupoprodaji ništetan, što potvrđuje i jedan fragment Salvija Julijana, koji, doduše, izriekom ne spominje tu vrstu zablude, nego samo *error*, ali se naočigled odnosi na nju jer kao posljedicu bilježi *nulla est emptio*,⁹⁴ što je sasvim različito od poznata učinka *error in qualitate*. Julijanovo je mišljenje da ništavošću *emptio venditio* nestaje i *causa* plaćanja. Kupac stoga može kondikcijom tražiti povrat plaćenog, pa romanistika tu kondikciju kvalificira kao *condictio indebiti*.⁹⁵ Premda je takvo shvaćanje drugačije od općih rješenja u rimskom pravu, koja predviđaju *restitutio in integrum*,⁹⁶ u praksi glede pravnih učinaka i jedno i drugo dovodi zapravo do istog pravnog ishoda. Neovisno o pravnom sredstvu kupac ima pravo na povrat isplaćene kupovnine, a prodavatelj pravo na povrat stvari.⁹⁷

Svi slučajevi koji se nisu klasificirali kao *error in substantia* mogu se kvalificirati kao *error in qualitate*. Ta vrsta zablude nije se smatrala dovoljno bitnom (*essentialis*) da bi utjecala na valjanost pravnog posla.⁹⁸ Paulo u D.19.1.21.2 izriekom navodi slučaj ugovornih strana koje su se složile oko predmeta kupoprodaje, ali ne i oko njegove kakvoće. U tome kazusu navodi se drveni stol za koji se smatralo da je od cedrovine, ali zapravo nije bio. U jednaku kategoriju može se ubrojiti slučaj prodane oskvrnute žene umjesto djevice⁹⁹ i već citirani slučaj zlata slabije kakvoće.¹⁰⁰ U opisanim slučajevima prodaja će nastati valjano. Međutim premda je kupoprodaja bila valjana, kupac se mogao zaštititi, ali koristeći drugačiju *ratio* i osnovu svojega zahtjeva. Prodavatelj je bio odgovoran za naknadu štete na temelju odgovornosti za materijalne nedostatke stvari. Paulo piše da je trgovac odgovoran u visini imovinskog interesa koji je kupac imao u slučaju kada ne bi bio u zabludi, neovisno o tome je li trgovac znao za pravo stanje stvari.¹⁰¹ Osnovno pravno sredstvo kojim se mogao poslužiti bila je *actio empti*.¹⁰²

Iz svega navedenog može se zaključiti kako se slučajevi prodaje patvorenih proizvoda, primjerice patvorena liburnijskog malinova ulja ili falernijskog vina, ne mogu podvesti pod *error in substantia*. Naime u tim slučajevima nedostaje prva i glavna pretpostavka –

⁹² Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 595.

⁹³ O tome iscrpno vidi: Schermaier, 1992, *op. cit.* (bilj. 87), str. 137.

⁹⁴ Iul., D.18.1.41.1.

⁹⁵ Honsell, 1968, *op. cit.* (bilj. 14), str. 97; Apathy, Peter, „*Sachgerechtigkeit und Systemdenken am Beispiel der Entwicklung von Sachmängelhaftung und Irrtum beim Kauf im klassischen römischen Recht*“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, vol. 95, 1995, str. 119ff, 209.

⁹⁶ Kaser, 1975, *op. cit.* (bilj. 85), str. 87. O tome vidi i: Petrak, 2011, *op. cit.* (bilj. 88), str. 1874-1975.

⁹⁷ Na primjeru kupoprodaje robova to je opisao Buckland, 1908, *op. cit.* (bilj. 34), str. 44.

⁹⁸ Buckland, 1921, *op. cit.* (bilj. 45), str. 415.

⁹⁹ Ulp., D.18.1.11.1.

¹⁰⁰ Paul., D.18.1.10.

¹⁰¹ Paul., D.19.1.21.2.

¹⁰² Lübtow, Ulrich von, „*Zur Frage der Sachmängelhaftung im römischen Recht*“, u: *Studi in onore U. E. Paoli*, Firenca, 1956, str. 489ff; Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 305 ff; Hallebeek, Jan, „*The Ignorant Seller's Liability for Latent Defects: One Regula or Various Sets of Rules?*“ u: *The Creation of the Ius Commune: from Casus to Regula*, Cairns, J. W., Du Plessis, P., (ur.), Edinburg, 2010, str. 172-179.

neistovjetnost prodanog predmeta i onoga za koji se smatralo da se kupuje. Oba su predmeta u svojoj biti jednak proizvod, čime ne postoji situacija *aliud pro alio venisse videtur*, koja bi posljedično dovela do ništavosti pravnog posla. Slučaj patvorenja nije jednak slučajevima koji se u izvorima kao tipični razmatraju kao *error in substantia*, kao što je prodaja bakra umjesto zlata ili olova umjesto srebra. Unatoč tome to ne znači da je prodana stvar slobodna od svih mana, jer svojim obilježjima ipak nije u cijelosti podudarna s onime što su glede stvari ugovorile stranke.

Zbog razilaženja u karakteristikama u odnosu na ono što je za stvar ugovoreno patvoreni je proizvod pravno jednak primjerima *error in qualitate*. Geografsko podrijetlo, okus, vrsta ploda i sl. samo su neka svojstva koja utječu na kakvoću, ali ne i na istovjetnost s drugim proizvodima iste vrste. U skladu sa shvaćanjima pravnika izraženima u *Digesta*, kupoprodaja patvorena proizvoda valjana je jer su se stranke složile oko predmeta kupoprodaje. Takav slučaj zabilježen je kod Paula u prethodno citiranu fragmentu, i to glede drvenog stola koji je trebao biti od cedra, ali je bio od manje kvalitetna drveta, ili pak kod zlata slabije kvalitete od ugovorenog. Budući da *emptio veditio* postoji, kupac je mogao primijeniti pravna sredstva za zaštitu svojih prava koja proizlaze iz kupoprodaje. Prodavatelj je kupcu bio odgovoran za naknadu štete u visini imovinskog interesa. Naknada štete proizlazi iz odgovornosti za materijalne nedostatke stvari, pod koje se može pravno svrstati *error in qualitate*. Osnovno sredstvo kojim se kupac mogao poslužiti bila je *actio empti*, a uz nju i edilske *actio redhibitoria* i *actio quanti minoris*.

Ulpijan također navodi kako je *error in substantia* mogla biti primjenjiva samo u onim slučajevima kada je kupoprodajni objekt (*corpus*) stvarno mogao biti načinjen od različitog tvarnog sastava. To znači da primjerice maslinovo ulje ne može biti različitog tvarnog sastava od ulja proizvedenog iz ploda masline, pa samim time ne može biti predmet *error in substantia*. Drugačiji bi bio slučaj kada bi se primjerice ugovorilo kupoprodaju samo ulja, pod čime jedna strana shvaća maslinovo, a druga sezamovo. U potonjemu slučaju postojala bi zabluda o materiji stvari i prodaja ne bi nastala. Apicije glede liburnijskog maslinova ulja bilježi to da se za njegovo patvorenje koristilo jeftino španjolsko ulje, ali su se takvom jeftinom ulju u svrhu imitacije liburnijskoga još davale različite trave i drugi dodaci. Kako s obzirom na sve rečeno kvalificirati taj slučaj? Premda je kupac bio u uvjerenju da pribavlja liburnijsko ulje, on zapravo nije dobivao baš ništa od takva ulja. U biti jedino što je dobio, a da ima ikakvu (pa čak i najmanju) poveznicu s liburnijskim uljem, bit će uljna baza, što je, slijedeći razmatranja klasičnih pravnika, ipak bilo dovoljno da bi se te dvije vrste ulja (patvorina na bazi španjolskog ulja i liburnijsko ulje) smatrale istovjetnim stvarima. Držeći se svega rečenoga, primijeti li to kupac, on se neće utemeljeno moći pozvati na *error in substantia*, nego samo na *error in qualitate*. Jednaka kvalifikacija može se iznijeti i glede pretvaranja bijelog u crno vino, neslanog u usoljeno meso te spravljanje ružina vina. Glede citirane odredbe o patvorenju meda, čini se da je situacija jednaka i ovdje jer uvijek se radi o medu, ali se pod promišljeno stvorenim prividom dobrog meda svjesno prodaje pokvaren med. To se iz kupčeve perspektive može

kvalificirati kao *error in qualitate*, što podrazumijeva valjanost ugovora, ali negativne posljedice za prodavatelja u okvirima ugovornog odnosa.

7. POZIVANJE NA MATERIJALNE NEDOSTATKE KAO ARGUMENT ZA ZAŠTITU KUPCA PATVORINE

Prodavatelj je u klasično doba bio odgovoran za materijalne nedostatke stvari kada su oni u trenutku predaje prodavatelju bili skriveni. Ulpijan navodi da se neće odgovarati za nedostatke koji su bili očiti premda prodavatelj možda nije na njih upozorio.¹⁰³ Pravnik Florentin nadalje tvrdi da će se, u slučaju kada prodavatelj stipulira da rob nema mane, a neka je mana očita, smatrati da je stipulirao na sve ostalo osim očita nedostatka.¹⁰⁴ Nedostatak se u klasično doba smatra skrivenim kada ga kupac, uz primjenu uobičajene pažnje koja se tražila za taj posao, nije bio svjestan, i samo tada s *actio empti* mogao je tražiti smanjenje cijene.¹⁰⁵ Međutim ako je prodavatelj bio *malae fidei*, kupac je mogao s *actio empti* zahtijevati naknadu čitavog pogodbenog interesa, uključujući ne samo stvarnu štetu nego i izmaklu korist.¹⁰⁶ Ipak, ni takva shvaćanja nisu svugdje u *Digesta* dosljedno provedena. Primjerice navode se slučajevi kupca koji je, primijenivši dužnu pažnju, bio nesvjestan nedostatka, a da prodavatelj koji je *in bona fide* prodao roba sklona krađi¹⁰⁷ ili zemljište opterećeno dugom prema javnoj vlasti (porezom)¹⁰⁸ nije snosio odgovornost. Zadnja pretpostavka koja se zahtijevala za prodavateljevu odgovornost sastoji se u tome da je on propustio obavijestiti kupca o skrivenom nedostatku za koji je sâm znao.¹⁰⁹

Na temelju prethodne analize *error in qualitate* razabire se da se ona uklapa u shvaćanje o materijalnim nedostacima. Ako se prodaje zlatna vaza, u prometu će se pretpostavljati da je ona načinjena od zlata, a ne od pozlačena drva. Također, za vazu se pretpostavlja da je kompaktna. Ako se naknadno ustanovi da je imala pukotinu, to će bitno utjecati na njezinu vrijednost jer više nije svrsishodna budući da pušta vodu. Za ta svojstva prodavatelj može i izrijeком tvrditi da postoje, ali postavlja se pitanje može li se i korištenje naziva točno određenog proizvoda ili njegova teritorijalnoga podrijetla kvalificirati kao tvrdnja o svojstvima.

Različite su vrste proizvoda temeljem svojega naziva i teritorijalne provenijencije bile nadaleko poznate na teritoriju rimske države. Mnoge vrste vina i maslinova ulja te njihove karakteristike bile su poznate širokom krugu ljudi, a ne samo njihovim dobrim poznavateljima. Kada bi prodavatelj primjerice tvrdio da prodaje baš liburnijsko maslinovo ulje ili falernijsko vino, kod kupaca je to odmah, bez daljnjih objašnjenja, stvaralo očekivanja. Kada bi se ispostavilo da je trgovac prodavao drugačije ulje ili vino,

¹⁰³ Ulp., D.21.1.16; 21.1.14.10.

¹⁰⁴ Florent., D.18.1.43.1.

¹⁰⁵ Hallebeek, 2010, *op. cit.* (bilj. 102), str. 176.

¹⁰⁶ Opća shvaćanja potječu iz Ulp., D.19.1.13pr. i C.I.4.49.9.1.

¹⁰⁷ Ulp., D.19.1.13.1.

¹⁰⁸ Ulp., D.19.1.21.1.

¹⁰⁹ Romac, 2007, *op. cit.* (bilj. 91), str. 357.

ili su ona slabije kvalitete od onoga što bi se redovno očekivalo, ili su bili sasvim različite teritorijalne provenijencije, odgovarao bi za materijalne nedostatke stvari.

Razvoj odgovornosti za materijalne nedostatke stvari treba sagledavati od vremena kada se kao prvotno primjenjivalo shvaćanje *caveat emptor*,¹¹⁰ preko u praksi dugo tumačenih i tako primjenjivanih odredaba *Zakonika XII ploča*¹¹¹ pa sve do prodavateljeve odgovornosti za *dolus*,¹¹² međutim najvažniji utjecaj na konačni oblik instituta ostvarila je djelatnost kurulskih edila.¹¹³ Odredbe *Edikta kurulskih edila* o kontroli trgovine robljem, sačuvanog u 21. knjizi *Digesta*, sankcioniraju slučajeve skrivenih materijalnih nedostataka stvari.¹¹⁴ Čitav koncept izgrađen je u svezi s trgovinom robljem. Na početku knjige navode se obveze trgovaca robljem. Trgovac mora obavijestiti kupca ako rob ima kakve bolesti ili mane: u suprotnom oštećenom se davala tužba za poništenje ugovora (*actio redhibitoria*). Također, uređuje se slučaj *dolusa*, a u idućem odlomku propisano je da trgovac odgovara za mane stvari i u slučaju kada za njih nije znao, *dummodo sciamus venditorem, etiamsi ignoravit ea quae aediles praestari iubent, tamen teneri debere*.¹¹⁵ Gajev fragment u D.21.1.18 donosi da, ako prodavatelj tvrdi da rob ima određene karakteristike, a to se ispostavi netočnim, kupac ima pravo na naknadu razlike u cijeni (*actio quanti minoris*).

Cjeloviti oblik Edikta kakav je sačuvan u *Digesta* potječe iz III. stoljeća, međutim unutar njega očuvane su i odredbe iz prijašnjeg edikta, koji datira najvjerojatnije iz prve polovice II. stoljeća pr. Kr.¹¹⁶ Edikt je poslužio kao sredstvo unaprjeđivanja i preoblikovanja pravila o odgovornosti za materijalne nedostatke stvari, a njegova konačna inačica u *Digesta* rezultat je postupnog razvoja kroz stoljeća.¹¹⁷ Premda su u Ediktu kodificirane odredbe o materijalnim nedostacima specifične za trgovinu robljem, možemo ih uzeti kao opća pravila za odgovornost za skrivene nedostatke stvari, koja su u klasično doba bila primjenjiva i na ostale predmete kupoprodaje.¹¹⁸ Takvo shvaćanje donosi Ulpijan izrijekom govoreći da Edikt uređuje samo kupoprodaju (ne i zajam), ali ne samo kupoprodaju robova, već svih vrsta imovinskih objekata.¹¹⁹

¹¹⁰ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 307.

¹¹¹ Romac, 2007, *op. cit.* (bilj. 91), str. 307.

¹¹² Ulp., D.4.3.1.2; 21.1.1.1; Paul., D.19.1.4; Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 308-309.

¹¹³ Neke od dužnosti kurulskih edila bile su: kontrola i organizacija opskrbe grada žitom (*cura annonae*) i vodom (*cura aquarum*), nadgledanje tržnica i prodaje te kontrola mjera i utega. Berger, Adolf, „*Encyclopedic dictionary of Roman law*“, u: *Transaction of the American Philosophical Society*, vol. 43, part. 2, 1953, str. 353.

¹¹⁴ Ulp., D.21.1.14.10.

¹¹⁵ Ulp., D.21.1.1.2 *Stoga prodavalac treba odgovarati kupcu, makar on i ne znao ono za što edili zahtijevaju da odgovara*. Romac, 1973, *op. cit.* (bilj. 21), str. 407.

¹¹⁶ Hughes, 2006, *op. cit.* (bilj. 86), str. 251.

¹¹⁷ Buckland, 1908, *op. cit.* (bilj. 34), str. 52.

¹¹⁸ *Ibid.*, str. 43.

¹¹⁹ *Sciendum est ad venditiones solas hoc edictum pertinere non tantum mancipiorum, verum ceterarum quoque rerum*. Ulp., D.21.1.63.

8. RAZVOJ PRAVNIH SREDSTAVA KOJIMA SE KUPAC PATVORINE MOGAO ZAŠTITITI

Najstariji korak u razvoju pravne kupčeve zaštite pojavio se u praksi kurulskih edila (*aediles curules*), koji su radi uspostave pravne zaštite na tržnicama robljem i stokom, gdje su imali pravosudnu jurisdikciju, počeli izdavati edikte predviđevši u njima dvije tužbe – *actio redhibitoria* i *actio quanti minoris*. Edilska sredstva zaštite trebala su kupcu nametnuti obvezu da kupcu pribavi sve potrebne podatke o stvari te da mu glede njezinih svojstava, kakvoće i uporabljivosti dade odgovarajuće garancije.¹²⁰ U klasičnom pravu to se odnosilo i na situacije kada sâm prodavatelj nije bio svjestan mana ili nedostataka stvari, ali se takvo gledište smatralo pravednim i održivim jer se polazilo od toga da prodavatelj u opisanom odnosu ima puno jači položaj od kupca pa da bi, u nedostatku kupčeve zaštite, mogao pribjeći vlastitom pozivanju na neznanje (*ignorantia*) ili lukavstvo (*calliditas*) kako bi oštetio kupca.¹²¹

Prema J. Hallebeeku, počeci primjene *actio redhibitoria* kao mehanizma za pružanje zaštite kupcu potječu iz II. stoljeća pr. Kr., a poznata je posredstvom klasičnih izvora, zahvaljujući Julijanovim i Ulpijanovim navodima u *Digesta*,¹²² kada je doseg zaštite tim sredstvima protegnut i na kupca ostalih stvari (nekretnine, pokretnine i živa bića;¹²³ *venditiones ... ceterarum quoque rerum*¹²⁴). U romanistici se u tumačenju izvora, među ostalim, ističe da je ta tužba služila i kupcu kada stvar koju je pribavio nije imala kakvoću koja je bila definirana među stranama i za koju je prodavatelj garantirao. Služila mu je i kada je izvršavajući svoju obvezu prodavatelj postupio protivno *dicta et promissa*, a od rana klasičnoga doba, otkada se uvriježilo shvaćanje o *dolusu* i u slučaju kada bi prodavatelj postupao na prijevaran način.¹²⁵ Slučajevi različitih oblika patvorenja i stvaranje privida o kakvoći koju predmet prodaje zapravo nema, a što kupac saznaje nakon što mu stvar bude predana, mogli su se u klasičnom pravu podvesti pod naznačeni doseg *actio redhibitoria*. Posljedica uspješnog podnošenja te tužbe bila je obostrana restitucija svega što je primljeno na temelju takve kupoprodaje, ali i šire – uspostava stanja kao da do toga pravnoga posla nije došlo, što je uz neke iznimke¹²⁶ podrazumijevalo primjerice i obeštećenje ako je zbog takva defektnog predmeta došlo do nastanka štete ili ako je zbog toga kupac morao učiniti kakav izdatak.¹²⁷ Ulpijan¹²⁸ i Papinijan¹²⁹ iscrpno opisuju vremensku odrednicu kao pretpostavku za podnošenje *actio redhibitoria*.

¹²⁰ Hallebeek, 2010, *op. cit.* (bilj. 102), str. 177.

¹²¹ Ulp., D. 21.1.1.2.

¹²² Ulp., D. 21.1.1.1. (to je tzv. edilski edikt za robove); Ulp., D.21.1.38. (tzv. edikt za zvijeri i druge životinje). Vidi: Hallebeek, 2010, *op. cit.* (bilj. 102), str. 177. Ulp., D.21.1.23.7.; 21.1.21pr.

¹²³ D.21.1.1pr. i D 21.1.63.

¹²⁴ Ulp., D.21.1.63.

¹²⁵ Ulp., D.21.1.29pr. O tome: Wesel, Uwe, „Zur dinglichen Wirkung der Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufs“, u: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, vol. 85, 1968, str. 141-143.

¹²⁶ S izvorima te su iznimke navedene u: Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 317.

¹²⁷ Ulp., D.21.1.23.8.; 21.1.27.; 21.1.29.3.; Paul., D.21.1.58 pr. Honsell, 1968, *op. cit.* (bilj. 14), str. 70-72.

¹²⁸ Ulp., D.21.1.19.6.

¹²⁹ Papin., D. 21.1.55.

Papinijan ističe da je rok za podnošenje tužbe *sex menses utiles*, tj. šest mjeseci, ali koji se ne računaju kao *tempus continuum*, nego se u obzir uzimaju samo oni dani kada se ta tužba objektivno mogla podnijeti (*tempus utile*). Isključeni su primjerice neradni dani, dani kada je kupac bio odsutan, bolestan, zarobljen ili u drugoj nemogućnosti. Nadalje, bitno je pitanje od kada se računa taj rok. Ulpijan navodi da se računa od trenutka kada je nedostatak postao očigledan, tj. od trenutka kada ga je kupac objektivno mogao otkriti, neovisno o tome je li ga ujedno i stvarno otkrio. Međutim u izvorima takvo shvaćanje nije jedinstveno jer se kao početak tijeka roka navodi i dan sklapanja ugovora.¹³⁰ Također, iz citiranih pravničkih raščlambi Ulpijana i Papinijana proizlazi da je taj rok prekluzivan. *Actio redhibitoria* u klasičnom pravu nije bila prvotno pravno sredstvo za pozivanje prodavatelja na odgovornost, pa tako ni u slučaju kupnje patvorine (jer je tome služila *actio empti* kao opća i prvotna tužba iz *emptio venditio*), nego se smatralo dodatnim sredstvom zaštite kojim se pojačavao položaj oštećenog kupca.¹³¹

Druga edilska tužba bila je *actio quanti minoris*. Ona se, doduše, ne spominje izrijekom u edilskom ediktu o robovima (donosi ga Ulpijan u D.21.1.1.1), ali je zabilježena u Ulp., D.21.2.32.1 kod kupoprodaje roba sa skrivenim nedostatkom, što upućuje na to da je u klasičnom pravu općeprimjenjiva od njegova ranoga razdoblja.¹³² Ta je tužba u znatnoj mjeri predstavljala alternativu *actio redhibitoria*. Smisao i cilj tužbe najbolje je izrazio Aulo Gelijske ustvrdivši da se njome potražuje razlika vrijednosti stvari koja se dobiva oduzimanjem od ugovorene vrijednosti stvari umanjene tržišne vrijednosti, koja je posljedica postojanja nedostatka. Ta razlika predstavlja umanjene cijene (*quanti minoris*) koju je prodavatelj obvezan platiti ako uspije s tužbom.¹³³ Za razliku od toga kod *actio empti* moglo se zahtijevati razliku između prodajne cijene i one koju bi kupac bio platio da je znao za postojanje nedostataka na stvari.¹³⁴ *Actio quanti minoris* zahvaća analogne situacije u kojima se može podnijeti *actio redhibitoria*, pa tako i situacije u kojima je kupac oštećen uslijed neskrivljene kupnje patvorine. Međutim teže je zamisliti situacije u kojima bi kupac uz sniženje cijene želio zadržati patvorinu negoli – primjerice – ako kupuje i dobiva željenu stvar, ali ona ima neki nedostatak. Naime prilikom patvorenja, kao što pokazuju slučajevi iz *De re coquinaria*, predmet kupoprodaje identitetom i kakvoćom nije istovjetan željenom, nego se radi tek o imitaciji, koja kod kupca upravo glede tih odlučnih čimbenika stvara privid i navodi ga na sklapanje ugovora. Ipak, kako *actio quanti minoris* pojmovno može doći u obzir za zaštitu kupca patvorene stvari, treba istaknuti da se podnosi u roku od godinu dana od sklapanja ugovora,¹³⁵ prilikom čega valja naglasiti da je to bio *annus utilis*.¹³⁶

¹³⁰ D 21.1.38pr; C.I.4.58.2; D.21.1.19.6.

¹³¹ Hallebeek, 2010, *op. cit.* (bilj. 102), str. 175-176.

¹³² Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 4, 2, 5; Arangio-Ruiz, 1987, *op. cit.* (bilj. 6), str. 381-382; Hallebeek, 2010, *op. cit.* (bilj. 102), str. 173.

¹³³ Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 4, 2, 5. Honsell, 1968, *op. cit.* (bilj. 14), str. 74-75, držeći se Ulp., D.21.1.28pr.

¹³⁴ *quanti minoris empturus esset, si ... scisset* (Ulp., D 19.1.13pr.) ili *quanto, si scisset emptor ab initio, minus daret pretii* (C.I.4.49.9.). Vidi: Hallebeek, 2010, *op. cit.* (bilj. 102), str. 178.

¹³⁵ Ulp., D.21.1.19.6.

¹³⁶ Ulp., D.21.1.38pr.; C.I.4.58.2.

Opći i prvotni (civilni) put zaštite u klasičnom pravu bilo je pravo kupca zahtijevati davanje garancije za svojstva najprije roba, a poslije svih stvari. Ako bi se na njegov zahtjev prodavatelj obvezao stipulacijom, poslije je mogao biti tužen s *actio ex stipulatu*. Međutim, što je posebno zanimljivo, i u slučaju kad je prodavatelj odbio dati takvu garanciju pravni je poredak kupcu pružao određenu zaštitu budući da se samo odbijanje davanja garancije smatralo sumnjivim. Takvo pravno shvaćanje, koje je izgrađeno na primjeru robova, ubrzo je (vjerojatno u vrijeme izdavanja Hadrijanova *Edictum perpetuum*) protegnuto i na ostale stvari, što je izrijeком posvjedočio i Ulpijan u D.21.1.63. Jedan Gajev fragment u *Digesta*¹³⁷ navodi da kupac ima pravo na tužbu za povrat stvari u roku od dva mjeseca od predaje stvari, i to u slučaju kad se prodavatelj odbija obvezati garancijom, pa čak i ako se nikakve mane ne pojave. Također, Gaj dodatno navodi produženi rok od šest mjeseci za podizanje te tužbe u slučaju kad je imovinski interes kupca bio ozbiljno ugrožen.¹³⁸

Osobi oštećenj kupnjom patvorena proizvoda u klasično doba otvoren je put ostvarivanja zaštite i podnošenjem *actio empti* – općem sredstvu zaštite ovlaštenja proizašlih iz kupoprodaje (jer se odnosila na sve situacije i sve predmete kupoprodaje). Ipak, njezin je glavni nedostatak bila pretpostavka dokazivanja prodavateljeva *dolusa*, što znači da se duboko u klasično doba u određenoj mjeri održalo shvaćanje *caveat emptor*, koje je za kupca bilo izrazito nepovoljno.¹³⁹ U romanistici se takvo tradicionalno gledište danas donekle relativizira studijama koje sadrže reinterpretaciju relevantnih Pomponijevih, Ulpijanovih i Labeovih fragmenata, čime se doktrinarno otvara mogućnost da kupac možda nije u svim situacijama morao dokazivati prodavateljev *dolus*. Naime i u slučaju zaštite kod kupnje patvorina i u svim drugim slučajevima inzistiranje na dokazivanju *dolusa* čini se suviše strogim, neživotnim i u praktičnom smislu disfunkcionalnim za jednu tužbu poput *actio empti*, koja bi trebala biti opća i sveprimjenjiva i koja bi trebala biti namijenjena isključivo kupčevoj zaštiti.

Pomponije¹⁴⁰ navodi slučaj prodaje broda koji nema obilježja za koja je prodavatelj tvrdio da ih ima (*dicta in venditione*). U tom slučaju navodi *actio empti* kao sredstvo kupčeve zaštite. Ako je prodavatelj dao garanciju za nedostatke stvari, odgovoran je za naknadu štete, a ako garanciju nije dao, onda samo za *dolus*. U istom odlomku Labeo navodi da garancija ne mora biti dana izrijeком, nego ako se prodavatelj želi osloboditi odgovornosti, tada to mora izrijeком naglasiti. Ulpijan u D.19.1.11.5. donosi još jednu dimenziju primjene *actio empti* prikazavši slučaj kada je kupac mislio da kupuje ropkinju djevicu, a ona to nije bila. Prodavatelj tada neće biti tužen za razmjerno umanjenje cijene (*actio quanti minoris*), nego tužbom za raskid ugovora, i to u onom slučaju kada je prodavatelj znao za pogrešno uvjerenje kupca i nije ga razuvjerio (*sciens errare eum venditor passus sit*). Premda je to tipičan primjer *actio redhibitoria*, ovdje se zapravo radi

¹³⁷ Gai., D.21.1.28.

¹³⁸ Komentar o tome vidi u: Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 316; Honsell, 1968, *op. cit.* (bilj. 14), str. 69.

¹³⁹ Ulp., D.21.1.31.22.

¹⁴⁰ Pomponius, D. 19.1.6.4

o učincima *actio redhibitoria* posredstvom *actio empti*.¹⁴¹ Dokaz za to nalazi se u D.19.1.11, gdje Ulpijan piše *ex empto actione is qui emit utitur*, i to prije nego što donosi pravila o primjeni *actio empti* u praksi. Iz toga se zaključuje da su prava koja su propisali edili i koja su trebala biti zaštićena isključivo edilskim pravnim sredstvima s vremenom stekla zaštitu i putem *actio empti* zbog samih temelja na kojima su ta prava nastala. Naime jedna od glavnih obveza koju su propisali edili bila je postupanje trgovca u dobroj vjeri, a svako suprotno postupanje bilo je utuživo s *actio empti* kao tužbom *bona fidei*.¹⁴² Novije analize iz toga su izvele zaključak da su načela i rješenja propisana u ediktima kurulskih edila postupno, zbog sve većeg širenja trgovine i potreba prakse, prešla u *ius civile*. S vremenom je praksa dovela do toga da se izričita garancija nije smatrala uzgrednim sastojkom ugovora, već je postala *naturalium negotii*.¹⁴³

9. ZAKLJUČAK

Rimljani su razvili precizne predodžbe o proizvodima te o nizu čimbenika koji su svakoga od njih definirali razlikovnim i specifičnim. Oni su se susretali s praksama kada bi neki prodavatelj, koristeći se različitim tehnikama i postupcima te znajući za navedene uvriježene predodžbe Rimljana, glede tih čimbenika pokušavao stvoriti privid te temeljem toga ostvariti ekstraprofit. Za te pojave u pravnom prometu Rimljani nisu oblikovali zaseban naziv, ali su ih duboko osjećali, opisivali i suočavali se s njima. S nepravna gledišta izvori donose opise situacija kako kod kupca stvoriti takav privid, a da to kod njega ne izazove sumnje, a opet s druge strane pružaju opise postupaka i naznaka te smjernice temeljem kojih bi kupac mogao prepoznati takvu situaciju. S pravna gledišta, što je od prvotnog interesa za ovaj rad, takve situacije zanimljive su zbog svoje pravne kvalifikacije, i to osobito iz perspektive kupca takva proizvoda, koji je u rimskom pravu zasigurno tražio najučinkovitiji način zaštite jednom kada je shvatio da je stvar koju je pribavio patvorina ili da nema svojstva i kakvoću koju je opravdano očekivao ili koju mu je kupac garantirao.

Među rimskim pravnicima te pojave nisu dobile vlastiti naziv ili izričaj kojim bi se pravno opisale na standardizirani način. To ne treba tumačiti tako da ih rimski pravnici nisu osjećali, poznavali ili reagirali na njih, ili tako da suvremena romanistika ne bi zbog toga mogla izvesti odgovarajuće zaključke. Premda u svojim praktičnim raščlambama nisu izgradili zasebne institucijske okvire ili dali definicije za nizove takvih situacija, pravnici su u klasično doba pribjegli njihovu podvođenju pod otprije postojeća rješenja kojima se kupcu stvari s nedostacima pružala zaštita. U takvu se kontekstu pravna kvalifikacija navedenih situacija provodila strogo kazuistički, *a casu ad casum*, i s obzirom na to uklapala se u rimskim pravnicima otprije poznate okvire i kategorije promišljanja o *dicta*

¹⁴¹ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 321.

¹⁴² Buckland, 1908, *op. cit.* (bilj. 34), str. 44.

¹⁴³ Zimmermann, 1996, *op. cit.* (bilj. 6), str. 321.

et promissa, stipulaciji, *emptio rei speratae*, *error in substantia*, *error in qualitate*, materijalnim nedostacima stvari, prodavateljevu *dolusu* kod prodaje stvari i dr.

Kako su slučajevi patvorenja naoko slični, ali se svejedno međusobno razlikuju u detaljima, tek kazuističkim pristupom, istančanim osjećajem za distinkciju te cjelovitim razmatranjem stanja stvari mogli su rimski pravници za njega pronaći pravni okvir u nekoj od postojećih institucijskih kategorija. Doktrinarno (teorijsko) propitivanje bez uvida *in casu concreto*, kojim se i mi danas – nakon dva tisućljeća – nužno moramo poslužiti, ne otkriva niti metodološki može u dovoljnoj mjeri proniknuti u svu složenost i zahtjevnost toga kazuističkoga rada rimskih pravnika. Tek na temelju takva rada rimski su pravnici zatim mogli u kazusima iznijeti i razložiti svoja shvaćanja te precizne pravne kvalifikacije.

Dok je pravna kvalifikacija patvorenja ovisila o činjeničnim utvrđenjima, tj. prema objektivnim kriterijima podvodila se pod neku od navedenih institucijskih kategorija, način ostvarivanja pravne zaštite ovisio je i o činjeničnim utvrđenjima, ali donekle i o oštećenikovu izboru. Kako se slučajevi patvorenja u pravnim i nepravnim izvorima prepoznaju samo kod kupoprodaje (*emptio venditio*), u klasično doba putovi zaštite ovisili su o sljedećemu: kako je kupoprodaja ugovorena (pribjegavanjem stipulaciji, konsenzualno), što je bio njezin predmet (robovi, stoka, druge stvari, *res sperata, spes*), gdje je ugovorena (tržnice, dražba i sl.), koliko je vremena proteklo od sklapanja ugovora i predaje stvari kupcu (šest mjeseci, godinu dana ili dr.), jesu li kupoprodaji bile dodane kakve klauzule ili pakti (*pactum displicentiae, pactum redhibendi, emptio ad gustum*), postoje li kakva kupčeva *dicta* ili *promissa* i dr.

Uvažavajući te okolnosti, kupac je mogao koristiti opća sredstva zaštite iz *ius civile* (*actio ex stipulatu, actio empti*), ali i ona dopunska predviđena *Ediktom kurulskih edila*. Čini nam se da je za njega najpogodnije sredstvo bila *actio redhibitoria* posredstvom *actio empti*, kako to tumači Zimmermann (vidi bilj. 141), dok *actio quanti minoris*, premda je pojmovno dolazila u obzir, nije mogla dovesti do životno održivog rezultata. Teško je zamisliti da bi se kupac patvorine, koji ju je stekao uslijed prodavateljeva doloznoga ponašanja, s tim prodavateljem želio ostati u ikakvu pravnom odnosu. Nadalje, čak i ako se to zanemari, čini se neživotnim da bi se kupac zadovoljio patvorinom i snižavanjem cijene u uvjetima kada ta patvorina nije ni slična onome što je želio pribaviti.

O tome je li ugovor bio valjan (što je također ovisilo o istančanom kazuističkom propitivanju istovjetnosti/neistovjetnosti stvari koja se prodaje) ovisilo je to hoće li se ta situacija shvatiti kao stjecanje bez osnove. Ako ugovor nije bilo valjan (primjerice kod *error in substantia*), iz izvora proizlazi mogućnost da se stvar riješi prema općim pravilima, tj. korištenjem *restitutio in integrum*, ili čak podnošenjem *condictio indebiti*.

THE ISSUE OF ADULTERATION AND GUARANTEES REGARDING THE CHARACTERISTICS AND QUALITY OF PRODUCTS IN CLASSICAL ROMAN LAW

The adulteration of products resonated sufficiently loudly in Roman non-legal and legal sources, although this unlawful and unfair practice was never given a particular name. In the State of Rome there were well-established perceptions regarding the distinctiveness, origins, characteristics, and quality of products that the legal order began to protect over time. In other words, it provided protection for the buyer who would, unwittingly, and as a consequence of the seller's creation of an illusion about the characteristics of things, buy an adulterated product. This paper analyses such cases and their legal qualification, which largely originates from the analyses of classical lawyers. The authors establish that adulteration and guarantees regarding the characteristics and quality of products in Roman law were considered in the context of existing mechanisms, mostly those related to a purchase and sales agreement which would provide protection to the buyer of a thing with some flaw (understood in the broadest possible sense). The paper devotes special attention to different legal protection mechanisms and how they could be applied in *casu concreto* to the buyer of an adulterated product.

Keywords: adulteration, product, classical Roman law, buyer, legal protection

Associate Professor **Ivan Milotić**, DSc, Department of Roman Law at the Faculty of Law, University of Zagreb

Dorotea Tuškan, LL.M